

HRVATSKI TRADICIJSKI ČESTITARSKI OPHODI, POHODI I OBIČAJI OD BOŽIĆA DO SVETA TRI KRALJA

MARKO DRAGIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Poljička 35, HR-21000 Split
mdragic@ffst.hr

UDK: 398.332.4(497.5)''1846/2017''
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 6. 5. 2018.
Prihvaćen za tisak: 27. 11. 2018.

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi božićno vrijeme obuhvaća blagdane: Božić, Sveti Stjepan, Sveti Ivan, Nevina dječica, Silvestrovo, Nova godina i Sveta tri kralja. U radu se navodi i multidisciplinarno interpretira stotinjak primjera čestitarskih ophoda, pohoda i običaja od Božića do Sveta tri kralja. Ti primjeri nalaze se u literaturi od 1846. godine do naših dana, a sedamdesetak je primjera suvremenih izvornih terenskih zapisa iz Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ti zapisi nastajali su od 2004. do 2017. godine. Neki čestitarski ophodi, pohodi i običaji iščezli su, neki su se modificirali i reducirali. U čestitarskim ophodima, pohodima i običajima ogledaju se pretkršćanski elementi. Običaj posipanja položaja žitom i položajnikovo kresanje vatre i izgovaranje želja za nastupajuću godinu ima panspermijsku funkciju. Kada bi položaj nakon položajenja došao blizu kuće svoje djevojke ukućani bi ga pozdravili pucanjem iz pušaka. Taj običaj imao je apotropejsku funkciju. Simbolično šibanje djece na blagdan Nevine dječice također ima apotropejsku funkciju. Istu funkciju ima i upotreba pirotehničkih sredstava u dočeku Nove godine. Taj običaj u hrvatskoj tradicijskoj kulturi nastao je u drugoj polovici 20. stoljeća i najmlađi je običaj koji se interpretira u radu.

KLJUČNE RIJEČI:

čestitanja, pjesme, ophodi, pohodi, običaji

Ni u čem se tako jasno ne zrcali duša nekoga naroda, kao što u njegovim običajima, koji posvjedočuju njegovu veću ili manju uljudbu i jamče za veći ili manji mu napredak u budućnosti. (...) Kao što nijedan narod, tako nije niti naš bez običaja, uz koje se drži čvrsto i ozbiljno kao uz vjerske čine, ukratko, kao uz kakove svetinje

pak ne trpi, da mu itko u nje dira. Stanoviti običaji u stanovitim predjelima naše domovine održali su se mnogo bolje nego u nekim drugima: (...), oni su skroz narodni i u takovima se jedino zrcali čista narodna duša. Na otocima, kao i drugdje, ali podalje od obale morske najvrednije je da ih proučavaš. Dokazat će ti prirodenu plemenitost srca i duha našega naroda, poradi čega i nije mu suđeno, da zaostane u kolu drugih naroda.

Antun Ilija Carić, *Koledanje uoči Mladoga ljeta na otoku Hvaru*, 1896.

1. UVOD

Božić u narodu označava početak nove godine. Sjemenje, božićni kruh, jabuka, pšenica posijana u tanjur ili drugu posudu na blagdan sv. Barbare ili sv. Lucije izrasla 10 – 15 cm, zeleni bor, zelene grančice: masline, božikovine, kadulje, lovora, borovice koje su se na Badnjak stavljale iznad ulaznih kućnih vrata i kojima su se kitili domovi i štale simboliziraju želju za blagostanjem u nadolazećoj godini, a zelenilo, po narodnom vjerovanju, odgoni demonske sile.

U hrvatskoj tradicijskoj kulturi božićno vrijeme obuhvaća blagdane: Božić, Sveti Stjepan, Sveti Ivan, Nevina dječica, Silvestrovo, Nova godina i Sveta tri kralja. To vrijeme karakteriziraju raznovrsni ophodi, pohodi i običaji.

Blagdanskim raspoloženjem i prigodnim pjesmama izražava se radost što se po Isusovu rođenju očitovala dobrotu Boga, našega Spasitelja, i njegova ljubav prema ljudima. Nekoć, a u nekim mjestima još i danas, neizostavni su koledarski i veselarski ophodi.

U radu se navodi stotinjak primjera čestitarskih ophoda, pohoda i običaja koji se nalaze u literaturi od 1846. godine, a od toga je sedamdesetak suvremenih izvornih terenskih zapisa iz Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Ti zapisi nastajali su od 2004. do 2017. godine.¹

¹ Zapisi su nastali kao rezultat autorovih izvornih terenskih zapisa kao i zapisa studenata filozofskih fakulteta u Splitu i Mostaru kojima je autor rada bio mentorom pri izradi seminarskih, završnih, diplomskih i doktorskih radova. U radu se rabe sljedeće pokrate odnosno kratice: FF ST – Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, FF MO – Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, D – diplomski rad, Z – završni rad, S – seminarski rad, Dr. – doktorski rad.

2. BOŽIĆ

Božić je najradosniji kršćanski blagdan. Nakon polnoćke rodbina, susjedi i prijatelji se *božićaju* ili *mirbože*. Za obiteljskim ručkom pale se božićne svijeće koje su postavljene u pšenicu posijanu u zdjelu na blagdan svete Barbare ili na blagdan svete Lucije. Darivanje je, također, stara hrvatska narodna tradicija. U minulim je vremenima najčešći dar bio crvena jabuka. Za Božić se novcem, odjećom, obućom, ogrjevom, hranom darivaju siromašni, bolesni, nemoćni i uopće oni kojima je pomoć potrebna. Taj se dar naziva *božićnica*. Na taj su se dan ukućani prisjećali svojih najmilijih koji nisu među njima.

2. 1. POLAZNIK/POLOŽAJ – SREĆONOSNI GOST NA BOŽIĆNO JUTRO

Položaja ili polaznika Mirko Kus-Nikolajev i Dunja Rihtman Auguština s pravom nazivaju srećonosnim gostom.²

Na božićno jutro, u Vetovu, svi ukućani morali su rano ustati i čekati da dođe položaj. To jutro umivalo se u vodi u kojoj je bio dinar (novčić) i nije se brisalo.³

U prvoj polovici 19. stoljeća po povratku sa zornice doručkovalo bi se, a gazda bi pastirima dijelio *kervnice*. Kad bi se misa završila u pol dana, svijet bi se razišao kućama, a *položaji* bi se s kobasicom u torbi uputili prijatelju. Položaj je obično bio zet koji je išao u kuću roditelja svoje supruge. Kada bi došao blizu kuće, ukućani bi ga pozdravili pucanjem iz pušaka. (U tom običaju ogleda se apotropejska funkcija.⁴) Čim bi stupio u dvorište gazdarica bi ga s kukuruzom ili žitkom posula. Potom bi ušao u kuću, uzeo bi iz rešeta žitka i dao peradi, te bi išao u sobu u pročelje i na dva ili tri jastuka sjeo, s kojih nije smio ustati dok ne ruča (Ilić Oriovčanin 1846: 100).

Polovicom 19. stoljeća nakon mise zornice na Božić u kuću je dolazio *položnik* (položaj) kojega bi, čim bi stupio na kućni prag, žene posipale žitom, a on bi uzeo *vatrilo* koje je pripremio i po ognjištu bi *prokresao* vatru govoreći: *Ljetos vam se, kao što se ove iskre u vatri prosipaju, krave telile, ovce jagnjile, koze kozile, kobile ždrijebile, krmače prasile, pčele rojile, guske, patke, ćurke i kokoši legle, njive i livade rodile, voćke nosile i svi zdravi i veseli bili! Čestit vam Bog i Božić! Hvaljen Isus! Ukućani mu odgovaraju: I ti živ i zdrav bio!* Potom bi sjeo u sobu na jastuk gdje je morao dugo i mirno sjediti te bi bio darovan položnikovim kolačem, suhim sirom, *peškirom* ili

² O tome više: Dragić, 2015: 154.

³ Vetovo, 2013. godine. Barbara Mitrović (Barica).

⁴ O tome više: Dragić, 2007: 369–390.

otarkom, jabukama, orasima, šljivama, duhanom i bio bi im gostom cijeli dan (Stojanović 1858: 42–43). (Običaj posipanja položaja žitom i položajnikovo kresanje vatre i izgovaranje želja ima panspermijsku funkciju.⁵)

Milovan Gavazzi navodi da je na Božić, a rjeđe u koje drugo doba ili na sam Badnjak obvezan gost polaženik, polaznik, položajnik, poležaj, gost koji rano dolazi u prijateljsku ili rodbinsku kuću. Poželjno je da u kuću prvi dođe poznati muškarac ili rođak koji se unaprijed dogovori s ukućanima. U nekim mjestima prvi bude baš onaj koji je naišao, a nije se dogovorio s ukućanima. Polaznik je dužan izvršiti neke obrede da bi kuća u idućoj kući bila u blagostanju. Uz polaznika u glavnoj je uloži domaćica. Po dolasku u kuću polaznik mora čvrsto sjesti i ostati sjedeći na božićnoj slami, vjerujući da će tako i kokoši dobro sjediti u gnijezdu na jajima kako bi se pilići izlegli. Domaćica polaznika obvezno posipa žitom, a on udara po gorućem badnjaku da što više iskara vrca pri tome govoreći, primjerice u Varošu kod Slavonskog Broda: *Otelilo se, oprasilo se, oždribilo se, omacilo se, oštenilo se, izleglo se!* Na koncu polaznik bude pogošćen i darovan kobasicom, kolačem, kudjeljom i dr. (Milovan Gavazzi 1991: 173–174.)

Polaznici su poznati i u Slovaka, Poljaka i Ukrajinaca. Polaznik je nazvan prema glagolu *polaziti* = *obilaziti, pohađati*.

U Vetovu kod Požege na božićno jutro svi su se morali rano ustati i čekati da dođe položaj. To jutro se umivalo u vodi u kojoj je bio dinar (novčić) i nije se brisalo. Obavezno se išlo u crkvu, obilno se i ukusno jelo, a prije svakog objeda se kadilo (ujutro, u podne i navečer). Jelo se: pače, juha, sarma, pečenka, kolači, a pilo vino i rakija.⁶

U Tolisi na badnju noć svaka obitelj nastoji na konak dovesti još jedno dijete iz šire obitelji, kako bi im to dijete ujutro na Božić bilo položaj. Obitelj time želi pokazati kako je spremna primiti dijete Isusa u svoju kuću. Kada djeca već zaspu, a kuća je već uređena za sutrašnji blagdan, stariji ukućani odlaze na svečanu misu, polnočku, na kojoj iz sveg glasa i s posebnim vjerskim žarom pjevaju božićne pjesme. Nakon polnočke uzajamno je čestitanje: *Sretan ti Božić i Isusovo porođenje!* Na samo božićno jutro dijete koje je tu noć bilo gost u kući – *položaj*, loži vatru i razgarajući žeravicu govori: *Koliko žišaka, toliko konja i ždrebadi; / koliko žišaka, toliko svinja i prasadi; / koliko žišaka, toliko kokoši i pilića; / koliko žišaka, toliko koza i jarića; / koliko žišaka, toliko krava i teladi; koliko žišaka, toliko zdrave čeljadi; / koliko žišaka, toliko zdravlja i veselja!*⁷

⁵ O tome više: Dragić, 2015: 149–179.

⁶ Dolores Jakovljević zapisala je 2013. godine u Vetovu kod Požege. Kazala joj je Barbara Mitrović Barica (1935.) iz Vetova. FF MO 2013. S.

⁷ Kata Marošević zapisala je 2013. godine u Tolisi. Kazala joj je Marica Oršolić, rod. 1942. godine. FF

U Matićima kod Orašja običaj je i danas da svaka obitelj pokuša na konak dovesti neko dijete iz šire obitelji da bude *položaj* što je bio znak da je obitelj spremna primiti dijete Isusa u svoju kuću. Na Božićno jutro, pred položaja bi donijeli žeravicu koju bi on morao gasiti mašicom – željezna šipka, lupajući po žari i govoreći:

*‘voliko ti bilo prasadi,
‘voliko ti bilo ždrebadi,
‘voliko ti bilo kokoši,
‘voliko ti bilo krava,
‘voliko ti bilo čeljadi,
‘voliko ti bilo zdravlja i veselja...*

Položaj lupa tako dok se žar sasvim ne ugasi, iznoseći tako svoje dobre želje obitelji.⁸

U Tolisi na badnju noć svaka obitelj nastoji na konak dovesti još jedno dijete iz šire obitelji, kako bi im to dijete ujutro bilo položaj. Obitelj time želi pokazati kako je spremna primiti dijete Isusa u svoju kuću. Kada djeca već zaspu, a kuća je već uređena za sutrašnji blagdan, stariji ukućani odlaze na svečanu misu, polnoćku, na kojoj iz sveg glasa i s posebnim vjerskim žarom pjevaju božićne pjesme. Nakon polnoćke uzajamno je čestitanje: *Sretan ti Božić i Isusovo porođenje!* Na samo božićno jutro dijete koje je tu noć bilo gost u kući – položaj, loži vatru i razgarajući žeravicu govori:

*Koliko žišaka, toliko konja i ždrebadi;
koliko žišaka, toliko svinja i prasadi;
koliko žišaka, toliko kokoši i pilića;
koliko žišaka, toliko koza i jarića;
koliko žišaka, toliko krava i teladi;
koliko žišaka, toliko zdrave čeljadi;
koliko žišaka, toliko zdravlja i veselja!⁹*

Prvi posjetitelj koji bi u Šestanovcu posjetio kuću na Božić, zvao se *polaznik* ili *položar* i trebao je biti zdrav, krepak i veseo što bi domu koji se posjećivao donijelo

MO 2013. S.

⁸ Katarina Mikić zapisala je 2013. godine u Matićima kod Orašja. Kazala joj je spomenuta Ana Pejić. FF MO 2013. Z.

⁹ Kata Marošević zapisala je 2013. Kazala joj je spomenuta Marica Oršolić. FF MO 2013. S.

sreću. Često se unaprijed dogovaralo o “slučajnom” posjetitelju koji će biti položar.¹⁰

Istovjetni su običaji i kod pravoslavaca.¹¹

Kad bi se u podne završila misa, položajevi bi se s kobasicama i krvavicama uputili prijateljima. Položajevi su odlazili u one kuće u kojima je bila djevojka koju su odlučili ženiti. Kad bi došao blizu, domaćin bi položaja dočekaio pucnjevima iz puške, a kada bi ušao u dvorište, domaćin bi položaja posipao kukuruzom i drugim žitaricama (Ilić Oriovčanin 1846: 100).

Polaznik je nazvan prema glagolu *polaziti* = *obilaziti*, *pohađati*. Polaznici su poznati i u Slovaka, Poljaka i Ukrajinaca. Milovan Gavazzi navodi da je na Božić, a *rjeđe u koje drugo doba ili na sam Badnjak* obvezan gost *polazeinik*, *polaznik*, *položajnik*, *polležaj*, *gost* koji rano dolazi u prijateljsku ili rodbinsku kuću. Poželjno je da u kuću prvi dođe poznati muškarac ili rođak koji se unaprijed dogovori s ukućanima. U nekim mjestima prvi bude baš onaj koji je naišao, a nije se dogovorio s ukućanima. Polaznik je dužan izvršiti neke obrede da bi kuća u idućoj kući bila u blagostanju. Uz polaznika u glavnoj je ulozi domaćica. Po dolasku u kuću polaznik mora čvrsto sjesti i ostati sjedeći na božićnoj slami, vjerujući da će tako i kokoši dobro sjediti u gnijezdu na jajima kako bi se pilići izlegli. Domaćica polaznika obvezno posipa žitom, a on udara po gorućem badnjaku da što više iskara vrca pri tome govoreći, primjerice u Varošu kod Slavenskog Broda: *Otelilo se, oprasilo se, oždribilo se, omacilo se, oštenilo se, izleglo se!* Na koncu polaznik bude pogošćen i darovan kobasicom, kolačem, kudjeljom i dr. (Gavazzi, 1991: 173–174).

U Hercegovini su se uvijek gajili dobrosusjedski odnosi, i u žalosti i u radosti uvijek su bili upućeni jedni na druge i običaj je da se stalno posjećuju. Tako se i Božić najprije počinje čestitati susjedima. Prva osoba koja dođe u kuću čestitati Božić naziva se *polaznik*. U nekim selima riječ polaznik uopće se ne spominje, ali bez obzira na to u svakoj obitelji pridavala se velika važnost baš onoj osobi koja prva dođe u kuću na

¹⁰ Daria Čikeš zapisala je 2008. godine. Kazali su joj: Mate Dujmović, rođ. 1954. u Grabovcu (Šestanovac) i Milica Dujmović rođ. 1924. u Grabovcu (Šestanovac). FF ST 2010. S.

¹¹ O položajniku u pravoslavnoj tradiciji Vuk Stefanović Karadžić 1852. godine navodi da je položajnik u rukavici nosio žita, a kad bi došao u kuću u kojoj će položajiti čestitao bi *Hristos se rodi!* Ukućani bi odgovorili *Va istinu rodi!* Položajnik je potom posipao žito po kući, a ukućani su po njemu posipali žito. Potom je uzimao vatralja i njime udarao po badnjacima da bude što više iskrica, govoreći: *ovoliko goveda, ovoliko konja, ovoliko koza, ovoliko ovaca, ovoliko krmaka, ovoliko košnica, ovoliko sreće i napretka* itd. Nakon toga bi razgrnuo pepeo pored ognjišta i na njega stavljao novac. Kad bi htio sjesti ukućani su nastojali da ispod njega izmaknu klupu, a domaćica bi ga ogrnula guberom ili ponjavom da bi im se hvatao debeo kajmak. Položajniku bi dali rakije i da se najede, a nakon toga bi odlazio svojoj kući i poslije ručka se ponovno vraćao u kuću u kojoj je položajio. Tada bi ponovno bio čašćen jelom i pićem sve dok se ne bi napio. Kad je polazio svojoj kući, bio je darovan maramom, čarapama, nazuvicama i kolačem (Stefanović Karadžić 1852: 533).

čestitanje. Muškarci bi obično nalili boce rakijom i napunili džepove raznim voćem i tako odlazili prije zore po susjedstvu kako bi obišli sve kuće i čestitali Božić. Kada dođu ispred kuće, najprije su zvali susjeda po imenu. Kada se on javi, ulaze u kuću, pozdravljaju i čestitaju, domaćica ih posipa ječmom i pšenicom, što znači želju da preko cijele godine u toj kući bude žita. Kada oni sjednu, počinje obostrano čašćenje i nazdravljanje rakijom. Oni koji su došli čestitati, časte svojom rakijom, djeci daju suho voće, a domaćici jabuku ili naranču. Domaćin tada započinje svoju zdravicu: *Zdrav komšija i svi u kući koliko vas ima! Živio u zdravlju i veselju, da Bog da nas i dogodine posjetio i zdrav bio! Živjeli svi u kući mnogo lita!* Čestitanje nije bilo gotovo sve dok se nije i zadnja kuća u susjedstvu obišla, a to bi trajalo sve do potpunog svanuća. Nakon toga svi se skupe u kuću i zajedno objeduju, a zatim se spremaju za odlazak u crkvu.¹²

U starijoj tradiciji, prvi posjetitelj koji na Božić uđe u kuću, u čapljinskom kraju zvao se polaznik ili položar. On treba biti zdrav i krepak jer to kući donosi sreću. Stoga su se ukućani unaprijed dogovarali s nekim kršnim momkom, koji bi onda *slučajno* prvi ušao u kuću. Običaji vezani uz polaznika imaju cilj izazvati radost i uopće blagostanje čitavoga doma.¹³

U Bjelimićima kod Konjica polaznik je bila osoba najčešće muškoga roda iz užega kruga rodbine.¹⁴

Međutim, u Bjelimićima ujutro prije božićnoga ručka dolazili su polaznici čestitati Božić. Ulaskom u kuću zvao se domaćin, posipalo ga se pšenicom i čestitao mu se Božić. I domaćin je pšenicom posipao polaznika. Godine 1991. na Božić u Bjelimićima došao je pravoslavac polaznik u katoličku kuću čestitati Božić. Istovremeno dok je polaznik bacao pšenicu, bacao ju je i domaćin. Zrna su se sudarila u zraku. Domaćin je zavikao: *Ne valja što nam se šenica sudarila, nije mi nimalo drago.* Domalo je izbio rat. Njih su se dvojica našli na suprotnim stranama.¹⁵

2. 2. BOŽIĆANJE, MIRBOŽENJE

Polovicom 19. stoljeća Božić se čestitao “Čestit ti Bio Božić; u zdravlju i veselju ih više dočekao!” (Ilić Oriovčanin 1846: 96). Jedna osoba bi u zoru ponijela žitarica koje bi posula po vodi sa zdenca koju bi donijela kući i u kojoj bi se svi ukućani umili.

¹² Posušje, 2008. Ruža Crnogorac, rođ. 1929. god.

¹³ Čapljina, 2010.

¹⁴ Valentini Marčinko kazao je 2008. god. Luka Bošković, rođen 1949. u Donjoj Ljubuči u Bjelimićima, unuk Jakova. FF MO 2008. D.

¹⁵ *Isto.*

Vodom donesenom sa zdenca i ručak bi se “nalio”. Kad bi se u podne završila misa, položajevi bi se s kobasicama i krvavicama uputili prijateljima. Položajevi su odlazili u one kuće u kojima je bila djevojka koju su odlučili ženiti. Kad bi došao blizu, domaćin bi položaja dočekao pucnjevima iz puške, a kada bi ušao u dvorište, domaćin bi položaja posipao kukuruzom i drugim žitaricama (Ilić Oriovčanin 1846: 100).

Drevnoga je postanja bio običaj da nakon zornice u kuću prvi uđe položaj kojega posipaju raznim žitaricama. Pri tome položaj izriče dobre želje te čestita: “Čestit vam Bog i Božić, i hvaljen Isus!” Na to su ukućani odgovarali: “I ti živ i zdrav bio!” (Stojanović 1858: 42–43).

Čestitanje Božića uz ljubljenje hrvatski narod naziva božićanjem. U Imotskoj krajini, primjerice, nakon zornice vjernici iziđu pred crkvu i iz susjedstva se sastanu te božićaju riječima: “Na dobro ti doša Božić!” – “I s tobom zajedno!” – “Jesmo li zdravo i mirno?” – “Jesmo Bogu vala!” Čestitanje se obavlja tako što jedna osoba pristupi drugoj, poljube se, muškarci nazdrave rakijom, a žene daruju jabuku, krušku, suhih smokava, oraha ili bajama. Po povratku kući božićaju se sa svojim ukućanima (Kutleša 1997: 272).

Stara je tradicija bila da se narod na Božić kad izađe iz crkve okupi oko crkve te jedni drugima čestitaju pri tom se poljube u obraz. U većem dijelu Bosne nakon čestitanja svatko popije po gutljaj rakije šljivovice iz ploske ili boce onoga kojemu je čestitao. Smatralo se velikom sramotom ako bi tko odbio rakiju. Pri čestitanju u istočnoj Hercegovini govori se: “Mir Božji, mir Božji, mir Božji! Isus se rodi, k nama dohodi!” Potom bi se oko crkve okupila i posjedala rodbina. Najstariji od njih čestitao bi Božić nazdravljajući svima. Domaćice bi postavile hranu koju su donijele i tako se nazdravljalo i blagovalo. U Bosni je tradicionalna čestitka: “Na dobro ti došo Božić i Porodenje Isusovo” a uzvraća se: “Čestita ti i vira i duša!” (Marković 1943: 293)

U Popovu mirboženje je običaj i kod katolika i kod pravoslavaca. Jedino se muž i žena nisu mirbožili. Katolici su pri tome izgovarali: “Mir Boži! Rodi se sin Boži!”¹⁶ Neki katolici, primjerice u Zavalu, govorili su još: “I reče da je mir Boži”. U nekim krajevima u Popovu mirboži se i s ovcom. Na Božić u rano jutro domaćin na lemeša stavi vatre i tamjana i ulazi u tor, staju i pojatu izgovarajući stoci: “Sretan vam Božić i svi dani po Božiću!” Tada se pomoli i stoci daje varicu pripremljenu na blagdan sv. Barbare (v. Dragić 2015: 159–161), a vola zalije vinom. Potom domaćin sa sobom povede jednu šiljegicu¹⁷ i uvede je u kuću govoreći: “Sretan vam Božić i svi dani po

¹⁶ Pravoslavci su izgovarali: “Mir Boži! Hristos se rodi! Poklanjamo se Bogu i Hristovu roždestvu!” (Mićević 1952: 149).

¹⁷ Šiljegica – mlada ovca.

Božiću! Ima dosta ovaca, koza, goveda i svega!” Nakon toga pastirica pristupi ovci i mirboži se s njom. Zatim se ovci daje žita ili nešto slano ili masno da pojede. Ovca se smatrala pohodnicom ili pohodačem od stoke. U Trebimlji bi pohodnica bila ona ovca koja bi na badnju večer zadnja ušla u tor, a u Zavali pohodnica je bila ona ovca koja bi bila najbliže vratima tora (Mićević 1952: 149–150).

U stolačkom kraju tradicionalno se *mirboži*. Dok se *mirboži*, ne ljubi se, nego se obrazi približavaju obrazima osobe kojoj se čestita da bi se tek na kraju poljubilo i čestitalo Božić: *Mir Božiji, / i mi Božiji, / Isus se rodi, / dade nam mir Božiji*. Pretpostavlja se da je dio čestitke */ i mi Božiji, / novijega postanja kako se ne bi mirbožilo tri nego četiri puta*. Poznato je i čestitanje Božića: *Kako te Božo pohodio? / Fala i s tobom zajedno*.¹⁸

2. 3. ČESTITARI

U Sarajlijama kod Tomislavgrada, nakon svete mise koja je trajala nešto kraće od polnočke, *mlađarija* bi međusobno čestitala božićno jutro uz rakiju koju bi ponijeli kako bi se malo zagrijali na sveto i hladno božićno jutro. Svi bi se zajedno uputili od crkve prema selu te bi uz put pjevali i veselili se. Okupljanje svih koji su bili na svetoj misi kao i onih koji su bili spriječeni, organiziralo bi se kod seoskoga mosta na obližnjoj rijeci. Tu bi se također zapjevalo i zaigralo kolo te nakon toga, ovisno o veličini sela, podijelilo u skupine i čestitali iz kuće u kuću Božić i porođenje Isusovo. U svakoj kući su ih čekali okupljeni članovi obitelji te bi svatko ponaosob svakome čestitao Božić uz rukovanje i poljupce kao znak pomirenja i dobrih želja. Čestitari bi se podijelili u skupine najviše po deset čestitara s tim što su prvi u kuće ulazili momci koji su bili na zornici, a kad oni napuste kuću, za njima pristižu momci koji nisu bili na zornici te mladi ljudi, a na kraju stariji i ozbiljniji ljudi. Kako se čestitanje odvijalo u svakoj obitelji, to je trajalo do ranih poslijepodnevni sati. Običaj hodanja iz kuće u kuću bio je samo za muškarce dok je *ženskadija* čekala u svojim kućama jer je bila zadužena za opskrbu stola. Po prolasku svih čestitara i povratku muških članova obitelji u kuću započinjao je svečani božićni ručak.¹⁹

U kupreškim je selima skupina muškaraca obilazila kuće. Nazivali su se *čestitari-ma*. Nakon zornice žene s djecom išle su svojim domovima. Međutim čestitari, glave obiteljske, već su iz crkve čestitali Božić jedni drugima i krenuli zajedno prema svo-

¹⁸ Ispričao mi je na Ilindan 1996. godine don Rajko Marković, župnik u Stocu.

¹⁹ Renata Knezović zapisala je u siječnju 2008. godine u Sarajlijama. Kazao joj je Frano Smiljanić – Guto, rođen 1936. godine. FF MO 2008. D.

me selu. Tako su išli od kuće do kuće i čestitali Božić svakom ukućaninu.²⁰

Stara je čitlučka tradicija bila da na Božić kad se vrati iz crkve i nakon ručka, cijela se obitelj zaputi u selo, pjeva i ide od kuće do kuće, svrati kod svih susjeda, čestita, na kratko sjedne, zamezi i popije i onda i ti susjedi, kod kojih se svrati, ustaju i s gostima koji su došli u njih idu dalje do idućeg susjeda. Kada dođu na kraj sela, svi se vraćaju na početak pa tamo pjevaju svi zajedno, druže se i igraju kolo.²¹

U Zagoričanima kod Livna već s ranim jutrom počinjalo je čestitanje Božića. U davna vremena dok je u selu bilo samo desetak kuća, u čestitare su najprije išli samo oženjeni muškarci ili domaćini, a potom svi muški od momaka na dalje i to generacijski u skupinama koje su obično brojale tri do pet osoba. Ulaskom u nečiju kuću skupina čestitara bi pozdravila ukućane i čestitala Božić riječima: “Faljen Isus i Marija, dobro vam došo Božić i sveto porođenje Isusovo.” Ukućani bi odgovarali: “I s vama zajedno”. Prigodom čestitanja Božića nije bilo rukovanja niti ljubljenja. Čestitari bi malo posjedili, *zamezili*, popili čašicu rakije ili vina i, uz pjesmu, odlazili dalje čestitati Božić u narednu kuću. Moralo se ući u svačiju kuću kako se nitko ne bi izostavio i time uvrijedio.²²

U Vrgorcu kod Čapljine tradicionalno se božićni ručak završavao oko 14 sati, a nakon toga bi najstariji stanovnik krenuo od svoje kuće k prvom susjedu nazivajući ukućanima “Na dobro vam došao Božić i sveto porođenje Isusovo”. Nakon čestitanja i nazdravljanja vinom ophod se nastavlja. Pri tome bi se iz svake kuće pridružila po jedna osoba i tako se bi se obišle sve kuće u susjedstvu i svima se čestitao Božić.²³

U čapljinskom kraju božićno čestitanje najprije bi se obavilo u kući među članovima obitelji. Potom bi se čestitalo rođacima i prijateljima, a na kraju svim mještanima. Božić se čestita riječima: “Na dobro vam došao Božić i sveto porođenje Isusovo”, a na to se odgovara: “I s tobom Bog da zajedno”. Svetkovanje blagdana uključuje božićni odlazak u crkvu na mise, ali i znakove izmirenja među zavađenim unutar roda ili među susjedima.²⁴

U kiseljačkom kraju nakon polnoćke nikud se ne ide od kuće, a svjetlo treba biti upaljeno cijelu noć. Nekoć je obvezno cijela obitelj pjevala “U se vrime godišća”

²⁰ U prosincu 2007. u Kupresu Anđeli Mršo kazala Anica Mitrović, djev. Mršo, rođena 1955. u Vrilima kraj Kupresa. Završila je Trgovačku školu. Sada živi u Dordrechtu u Nizozemskoj. FF ST 2008. D.

²¹ Ivana Škegro zapisala je 2008. godine u Čitluku. Kazala joj je Iva Šetka (Čitluk, 1928., rođ. Kراسić). FF MO 2008. 2008. S.

²² Luca Šarić zapisala je 2010. godine u selu Zagoričani kod Livna. Kazao joj je Stjepan Mihaljević, rođ. 1947. FF MO 2010. S.

²³ Zdravko Jakiša zapisao je dana 2. siječnja 2009. godine. Kazao mu je Vinko Blagoje, rođen 1950. godine u Vrgorcu kod Čapljine. FF MO 2009. S.

²⁴ Duška Šajinović zapisala je 2010. godine u Čapljini. FF MO 2010. D.

prije odlaska na misu, a u naše vrijeme malo se tko toga drži. Prije su se na misu nosile baklje (napravljene od brezove metle ili slično) koje bi se zapalile da osvijetle put i onda bi se ispred crkve zapalile zajedno. Muškarci su nosili pečenicu da ponude prijateljima kad im čestitaju Božić drugi i oni njima. Božić se čestita “Sretan Božić i sveto porođenje Isusovo”.²⁵

Marković 1943. piše kako je u Bosni nakon ručka mladež odlazila u kolo, a stariji bi išli čestitati susjedima i rodbini. Kult poštivanja susjeda u Bosni iznimno je raširen. To afirmira narodna izreka: “Kad ustaneš u jutro, prvo pogledaj na susjedovu kuću pa onda na sunce!” (Marković 1943: 204)

Šestanovački običaj bio je poslije ručka ići čestitati rodbini i prijateljima, a potom ostalim mještanima. Koledarenje ili čestitarenje činilo se pjevajući tradicionalne božićne pjesme, a čestitare bi se darivalo. Mladići su djevojkama kao tradicionalni božićni dar poklanjali *božićnicu* – ukrašenu jabuku.²⁶

U Hercegovini su u božićno predvečerje roditelji odlazili posjetiti udatu kćerku. Čestitari se zovu *pođani*²⁷ (pohođani) a najprije očevi pohađaju udate kćerke. (Suton 1968: 129)

2. 4. KOLEDANJE

Koleda je riječ mnogostrukoga značenja. U usmenom su diskursu i nazivi: *kolenda*, *kolendra* (u Splitu i okolici), *koledva* (u Dubrovniku i okolici, Belom na otoku Cresu), a izvođači se nazivaju *koledaši*, *kolendaši*, *kolendraši*, *koledvaši* te *kolojani* (u Zlarinu kod Šibenika), *koledžani* (kod Hrvata u Rumunjskoj, a u Gdinju na Hvaru ophod se zove *koledžanje!*²⁸); *junaki* i *ditići* kod gradišćanskih Hrvata. Nazivaju se i *koledvači* (Grgec, 1943: 151) te *koledžani*, *kolijani*. U Jelsi na Hvaru ophod se naziva *koledžanje*, *kolendanje*, *kolejanje*.²⁹ U Istri, Hrvatskom primorju pa i Lici nazivaju se i *fiole* (prema pripjevju *fiole*). (Gavazzi 1991: 201) Koleda znači skupno čestitarsko pjevanje muške djece, mladića pa i odraslih ljudi te djevojaka; pjevanje (kolendanje) mladića djevojci pod *ponistrom*; obred, ophod, pjesma, čestitanje; božićni kruh, bo-

²⁵ Gordana Vujica zapisala je 6. srpnja 2007. g. u Gromiljaku kod Kiseljaka, kazivala Ruža Franković (djev. Biletić, rođ.1928., Gromiljak kod Kiseljaka). FF MO 2007. D.

²⁶ Daria Čikeš zapisala je 2008. godine. Kazali su joj: Mate Dujmović, rođ. 1954. u Grabovcu (Šestanovac) i Milica Dujmović rođ. 1924. Grabovac (Šestanovac). FF ST 2008. S.

²⁷ Pođani – pohođani.

²⁸ Ivana Kardum zapisala je u svibnju 2007. godine. Ivana Kardum navodi i predaju da su u Gdinju na Hvaru prve obitelji došle iz Slavonije i Bosne. Njegov zaselak Visoku osnovala su obitelji Visković i Čurin koje su s došle u 17. stoljeću s područja Crvenog Grma u Bosni i Hercegovini. FF ST, 2007., S.

²⁹ Tajana Zulejhić zapisala je u Jelsi na Hvaru 2004. godine. FF ST, 2004., S.

žično darivanje, božićna vatra, božićna slama koja se na badnju večer prostirala po sobi; Badnji dan, Novu godinu. Koleda znači i krijes koji se palio na Jurjevdan (23. travnja) i na Ivandan (24. lipnja) te krijes koji se palio za vrijeme biranja seoskih kraljeva.³⁰ (Lozica, 2002: 173–176) Koledom su se nazivale obredne vatre koje su palili uskoci. Kod gradišćanskih Hrvata koledati znači prositi (tražiti darove). (Meršić i Žganec 1964: 139)

Međutim, koledarski su se ophodi izvodili i još se uvijek reducirano izvode od Svih svetih do Sveta tri kralja; u trogirskom i kaštelanskom kraju kao i Veloj Luci na Korčuli koledalo se od Svih svetih do Sveta tri kralja, u Blatu na Korčuli koledarski su se ophodi odvijali od blagdana sv. Martina do Sveta tri kralja (v. Žanetić i Dragić 2017), na Braču se koledalo od Svete Kate do Sveta tri kralja; u stolačkom kraju se veselalo od Svetoga Nikole do Sveta tri kralja (v. Dragić 2016), a u božićno vrijeme veselalo se i na Korčuli itd. Milovan Gavazzi navodi da se koledalo od Svete Kate do Sveta tri kralja.³¹

U Bosanskoj Posavini samo u starijih osoba ostalo je sjećanje da se nekada i u tim krajevima koledalo.³²

2. 5. VESELANJE (VESELJENJE), VESELJACI

Na području Stoca, Neuma, Popova polja, Čapljine (osim naselja Trebižat³³) nezaobilazni dio je slavljenja Božića veselanje – pjevanje predbožićnih i božićnih pjesama koje u južnoj Hercegovini počinje 6. prosinca na *Nikoldan*. Ophod u kojem se pjevaju te pjesme naziva se *veselanje*. To je pjevanje pjesama (najčešće) u osmercu koje imaju pripjev *veselo, veselo*. Mladići, oženjeni ljudi, domaćice, pastirice, drvarice veselali su od početka adventa do Sveta tri kralja. Veselalo se u planini, polju, pred svakom kućom. Ophod u kojem se pjevaju te pjesme u južnoj Hercegovini naziva se *veselanje*.³⁴ Veseljanje i pjesme nastavljaju se na Božić kad djevojke i mladići idu u selu od kuće do kuće i pjevaju prigodne pjesme. Djevojke pred crkvom zapjevaju pjesmu, bilo da stanu jedna kraj druge ili se uzmu u kolu

³⁰ U požeškom kraju pjesme koje su na Uzašašće izvodili križari nazivaju se koledarske pjesme ili kole-darke. Ivani Đimoti 2008. godine kazala je Helena Zima, rođ. 1943., Kutjevo. Živi u Požezi. FF MO, 2008., Z.

³¹ O tome više: Dragić, 2008: 21–43.

³² Zapisao sam u Orašju 6. svibnja 2013. godine.

³³ To zapadno čapljinsko naselje nastanili su žitelji iz zapadne Hercegovine u kojoj nema tradicije vese-lanja. Trebižat se nekada zvao Novo Selo.

³⁴ O tome više: Dragić, 2016: 157–171.

pa pristupe i ostali.³⁵ Cio niz veselarskih pjesama ima iznimnu estetsku vrijednost. Takva je i sljedeća ljubavna pjesma u kojoj se spominju *vita jela, kamen u planini, loza bijela, struk bosiljka*:

*Ja posadih vitu jelu,
Veselo, veselo.
U planini na kamenu,
Veselo, veselo.
A uz jelu lozu bijelu,
Veselo, veselo.
A uz lozu struk bosiljka,
Veselo, veselo.
Prođe ljeto, ne otiđoh,
Veselo, veselo.
Prođe drugo, ne obiđoh,
Veselo, veselo.
Dođe treće, ja otiđoh,
Veselo, veselo.
Ne može se primaknuti,
Veselo, veselo.
Od visine vite jele,
Veselo, veselo.
Nit od roda loze bijele,
Veselo, veselo.
Od mirisa struk bosiljka,
Veselo, veselo.³⁶*

Poznata je i varijacija te pjesme:

*Ja posadih vitu jelu, veselo...
u kamenu u zlu mjestu, veselo...
i uz jelu slatku lozu, veselo...
a uz lozu struk bosilja, veselo...*

³⁵ Marijana Jerinić zapisala je 2009. godine u zaseoku Brestovače kod sela Prenj. Kazala joj je Dana Pažin djev. Bošković, rođ.1942.. FF MO 2009, D.

³⁶ Isto.

*Za dva ljeta ne obađoh, veselo...
ne mogoh joj pristupiti, veselo...
od visine vite jele, veselo...
od mirisa struk bosilja, veselo...
i od roda slatke loze, veselo...³⁷*

Jela simbolizira odabrane u nebu koji su se za života isticali krepošću i strpljivošću. Vinova loza simbolizira odnos Boga i njegova naroda. Loze označavaju Božju djecu koju Bog prati. O tome se govori u "Pjesmi o vinogradu": (5) *Zapjevati ću svojemu dragome, pjesmu svog ljubljenog njegovu vinogradu. Moj je dragi imao vinograd na brežuljku rodnome.* (2) *Okopa ga, iskrči kamenje, posadi ga lozom plemenitom. Posred njega kulu on podiže i u nj tijesak metnu. Nadaše se da će uroditi grožđem, a on izrodi vinjagu.* (3) *Sad, žitelji jeruzalemski i ljudi Judejci, presudite između mene i vinograda mojega.* (4) *Što još mogoh učiniti za svoj vinograd a da nisam učinio? Nadah se da će uroditi grožđem, zašto vinjagu izrodi?* (5) *No sad ću vam reći što ću učiniti od svog vinograda: plot ću mu soriti da ga opustoše, zidinu razvaliti da ga izgaze.* (6) *U pustoš ću ga obratiti, ni obrezana ni okopana, nek' u drač i trnje sav zaraste; zabraniti ću oblacima da dažde nad njime.* (7) *Vinograd Jahve nad Vojskama dom je Izraelov; izabrani nasad njegov ljudi Judejci. Nadao se pravdi, a eto nepravde, nadao se pravičnosti, a eto vapaja.*

Bosiljak se spominje u više veselarskih pjesama, a opjevan je u usmenim lirskim ljubavnim pjesmama. U drevnim vremenima bosiljak je smatran kraljevskom biljkom. Bosiljak ima važnu ulogu u magiji, religiji, medicini i kulinarsvu. Ostatci bosiljka pronađeni su i u piramidama.

U nekim veselarskim pjesmama zaziva se Božić da širi grane na sve strane, a posebno na kršćane jer nam Isus dragi rodi:

*Oj Božiću naš blagdane, veselo, veselo
širi grane na sve strane, veselo, veselo.
A najviše na kršćane, veselo, veselo
Isus nam se dragi rodi, veselo, veselo.
Isus nam se dragi rodi, veselo, veselo
Od pakla nas oslobodi, veselo, veselo
Od pakla nas oslobodi, veselo, veselo!*

³⁷ Marija Raguž zapisala je 2008. godine. Kazala joj je Zora Raguž (djev. Marijanović) rođ. 1932. FF MO 2008., D.

U veselarskim pjesmama prepleću se mitski i kršćanski elementi. Božo dolazi preko vode, na doratu sav u zlatu:

Eto Bože preko vode, veselo...
Na Doratu, sav u zlatu, veselo...
Vodu pije konj Milota, veselo...
Konj Milota i Dorata, veselo...
Ma Miloti, bojno sedlo, veselo...
Na Doratu šimširovo, veselo...
Iz kopita, voda lije, veselo...
Na ruci mu zlatan prsten, veselo...
*Sveto slovo Isusovo, veselo...*³⁸

Šimšir je opjevan u usmenim lirskim posleničkim pjesmama, uspavankama, baladama itd. Šimšir je zimzeleno ukrasno bilje. Budući da je zimzelen, pridaju mu se apotropejske funkcije, a zbog čvrstoće drveta simbolizira i postojanost i čvrstoću. Drevni su ga Rimljani i Grci rabili kao živu ogradu. U nekim inačicama navedene pjesme Božo preko vode nosi nama struk bosilja:

Eto Bože preko vode, veselo, veselo...
Nosi nama struk bosilja, veselo, veselo...
U zdravlju nas Božo našo, veselo, veselo...
U boljemu proslavili, veselo, veselo...
Širi Bože, vjeru našu, veselo, veselo...
Vjeru našu katoličku, veselo, veselo...
Naš Božiću, širimiću, veselo, veselo...
Širi tamo, dođi vamo, veselo, veselo...
Na dobro vam Božić došo, veselo, veselo...
*U veselju proslavljali, veselo, veselo...*³⁹

Skupina mladića okuplja se zbog koledanja u Blatu u božićno vrijeme. Iako je gotovo na cijelom otoku usvojena riječ koledanje i njezine izvedenice, u Blatu se rabi na-

³⁸ Marija Raguž zapisala je 2010. Kazala joj je spomenuta Zora Raguž. FF MO 2008, D.

³⁹ Kristina Aleksić zapisala je. Kazivala Dragica Aleksić rođena 1958. godine na Stjepan Križu. Molitve i pjesme naučila je od svoje bake i majke još kao dijete. Mnogobrojna obitelj kratila je duge zimske večeri uz ognjište pjevajući i moleći se. Udala se i odgojila troje djece. Sada živi u selu Hodovu, u Stocu. FF MO sv. 2008, D.

ziv *veseljanje*. Mladići obilaze kuće i pjevaju pjesme, a svršivši s veseljanjem ostanu u dvoru očekujući od gospodara kuće plaću.

Vid Vukasović Vuletić u članku “Božić u Račišćim (O. Korčula)” navodi da je narod pjevao: *Božić zove s onu stranu: Prevedite me . . . Kolendo, kolendo, / U Božiću tri nožića – Veselo, veselo* (Vukasović 1906: 774–776). Tamošnji su žitelji podrijetlom iz Hercegovine, a pobjegli su od osmanskoga terora 1672. godine (Vukasović 1906: 774–776, Vujadinović 1968).

Neke božićne pjesme imaju naizmjeničan pripjev *Kolendo, kolende / veselo, veselo*. Takve su pjesme:

*Bog se rodi na sjaj večer!
 Kolendo! Kolendo!
 Nosili ga na krštenje.
 Veselo! Veselo!
 Sve se gore poklonile.
 Kolendo! Kolendo!
 Samo nijesu do tri gore.
 Veselo! Veselo!
 Jedna gora kupjenova.
 Kolendo! Kolendo!
 Druga gora bršljanova.
 Veselo! Veselo!
 Treća gora trepetljika.
 Kolendo! Kolendo!
 Klela ih je Božja Majka.
 Veselo! Veselo!
 Ti gorice kupjenova.
 Kolendo! Kolendo!
 Hitala se dnom i vrhom.
 Veselo! Veselo!
 A ti goro bršljanova.
 Kolendo! Kolendo!
 Hitala se drva i kamena.
 Veselo! Veselo!
 A ti goro trepetljiko.
 Kolendo! Kolendo!
 Trepetala usred ljeta.*

Veselo! Veselo!
Kada nema ćuha⁴⁰ vjetra.
Kolendo! Kolendo!⁴¹

U nekim koledarskim i veselarskim pjesmama opažaju se drevni mitski elementi:

U Božića tri sestrice. Kolendo!
Sve tri Božo udomio. Veselo!
Jednu daje u vinograd. Kolendo!
Drugu daje u pšenicu. Veselo!
Treću daje u obore. Veselo!
Koju daje u vinograd. Veselo!
Ona Božu poručuje. Kolendo!
“Dođi, Božo, naš brajane. Veselo!
Vinograd nam urodio. Kolendo!
Svaka loza po koš grožđa. Veselo!”
Koju daje u pšenicu. Kolendo!
Ona Božu poručuje. Veselo!
“Dođi, Božo, moj brajane! Kolendo!
Pšenica nam urodila. Veselo!
Svaka njiva kvintal žita. Kolendo!”
Koju daje u obore. Veselo!
Ona Božu poručuje. Kolendo!
“Dođi, Božo, moj brajane! Veselo!
Ovce nam se pojanjile. Kolendo!
Svaka ovca po janješce. Veselo!
Koja ovca prohodnica. Kolendo!
Ona dala i po dvoje. Veselo!”⁴²

Veselarskim se pjesmama izražava veselje zbog Božića i pjeva o *Brštanu gori sve-*

⁴⁰ Ćuha – magarica.

⁴¹ Rebeka Milković zapisala je 2018. godine. Kazivala je Jeleva Pavlina u Banićima. Rođena je 1929. u Riđici u obitelji Gjivović, a udala se u Baniće 1951. Pjesme koje je kazivala naučila je u rodnom selu na festama dok je pjevala u kolu. FF ST 2018. S.

⁴² Rebeka Milković zapisala je 2018. godine. Kazivala je Ane Glumac u Liscu, rođena 1939. u Liscu od oca Balda i majke Mare Ljubišić. Udala se u Lisac 1959. godine. Pamti dosta pjesama, molitava i kolendi koje je naučila kao dijete ili na seoskim festama. FF ST 2018. S.

toj, a sačuvala su mitske elemente u kojima: Božo ide preko vode i nosi *nama* struk bosilja. Veselari izriču želju da *nas Božo* nađe u *zdravlju* i mole *Božu* da dođe i širi vjeru katoličku. Komponirane su osmercima s pravilnim cezurama, a ti se stihovi pravilno izmjenjuju šesterakim pripjevima što ih čini ritmičnim i melodičnim. Tome, kao i ugođaju radosti i svečanosti zbog Božića, pridonose i pripjevi poslije svakoga stiha *veselo, veselo*, a završavaju se tradicionalnim hrvatskim čestitanjem Božića – *Na dobro vam Božić došo*. (Vidi: Dragić, 2006: 67–68)

Veseljenje je stari blatski običaj. Dan uoči nekog blagdana ili pak sveca u božićno vrijeme, skupine ljudi, zvani veseljaci, okupljaju se i odlaze od kuće do kuće pjevajući pjesmu koja je namijenjena te večeri. Veseljaci pristojno zamole da li mogu “veselit”, a domaćini ih ne odbijaju.⁴³

3. SVETI STJEPAN PRVOMUČENIK

U Svinišću su nevjeste odlazile s muževima i djecom u rod čestitati Božić (jer se na Božić ostajalo kod kuće). Na taj dan svatko ima goste. Mladić koji je na Božić dao jabuku curi (znak da joj nudi ženidbu), ide u goste k njoj. I tog dana se *užiga*⁴⁴ božićna svijeća. Ručak i užina opet su svečani. Poslije podne zajedničko je sijelo i pjesma.⁴⁵

Na Stipanjdan u široko-briješkom kraju zetovi bi tradicionalno dolazili kod punca i punice.⁴⁶ Na Stipanjdan se išlo u crkvu u drugu najbližu župu. Moglo se ići kud god se željelo ići kod prijatelja.⁴⁷ Na Sipandan zet i kćer idu kod punice na ručak. Zet nosi darove punici i ukućanima. Punica daruje zeta košuljom ili nekim poklonom.⁴⁸ Novi zetovi bi išli k punicama, gdje bi ih dočekala grotulja i dobar ručak. Grotulja se sastojala od suhih smokava, orašaka, bajama, rogača, i sl. Sve bi se to nanizalo na konac, a između bi se stavilo šarenih papira i nanizalo na konac. Punica bi zetu prebacila grotulju oko vrata, a zet je darivao punicu *košuljkom*.⁴⁹ Taj običaj posjećivanja sačuvan

⁴³ Ivana Žaknić zapisala je u Blatu na Korčuli 2009. godine. Kazala joj je Miroslava Žaknić Beor (djev. Sardelić Brko, rođ. u Blatu 1934. g.). FF ST, 2009., Z.

⁴⁴ Užigati – upaliti.

⁴⁵ Ana Tafra zapisala je 2013. godine. Kazala joj je Tafra Smilje, rođena 1956. g. u Svinišću. FF ST 2013. D.

⁴⁶ Marijana Tomašević zapisala je 16. studenog 2012. Kazala joj je Mila Hrkać dev. Hrkać iz Izbična. FF MO 2012. Z.

⁴⁷ Marijana Tomašević zapisala je 16. studenog 2012. Kazala joj je Veselka Brekalo iz Medinih Stalina, Crne Lokve. FF MO 2012. Z.

⁴⁸ Marina Kožul zapisala je 2012. godine. Kazala joj je Blagica Sesar, rođ. Ćuk 1942. godine u Kočerinu. FF MO 2012. Z.

⁴⁹ Ivana Barać zapisala je 2010. godine. Ispričala joj je Ivica Barać (rođena 1942.), iz Turčinovića u

je u široko-briješkom kraju.⁵⁰

U grudskom kraju zetovi su odlazili kod punica na ručak, a punica bi ih darivala grotuljama (duhan u sredini, a okolo nanizane suhe smokve, suhe šljive, orasi i na kraju jabuka). Potom bi dolazili ostali gosti. Cijelo božićno vrijeme hodalo se po selu i pjevala se “ganga putnički” i nazdravljalo se.⁵¹

Svaki zet u posuškom kraju nekoć je bio dužan posjetiti kuću iz koje se oženio na Stipanjdand uvečer. Novi zetovi pogotovo su morali dolaziti u posjet na Stipanjdand i to tako da bi donosili darove svojim punicama, svastikama i prijama. Ti darovi obično su bili odjevni predmeti, a pogotovo meculeti⁵² i marame. Zetovi su obično darivani čarapama i terlucima. Običaj je bio i da zetovi na Stipanjdand uvečer dave kokoši, i to ne samo punčeve već i susjedove. Koliko će kokošiju ili pijetlova biti zadavljeno, ovisilo je o tome koliko zet želi istaknuti svoju hrabrost. Posebnu pažnju na taj dan, zetovi su dobivali od svojih punica jer su punice nastojale što bolje počastiti svoga zeta jelom, pićem i darovima.⁵³

Zetovi su posjećivali punice i na Pelješcu, a punica bi im darivala kitu od voća (suhe smokve, rogač i drugo voće nanizano na vjenčić), *čorape*, terluke...⁵⁴

Običaji posjećivanja i čestitanja Božića u livanjskom su se kraju promijenili. Običaj dolaska rodbine na *Stipendand* čuva se u obitelji Popović od 1875. god. kada su Popovići i došli u zaseok Stupe. U naše se vrijeme taj običaj sačuvao jedino u obitelji Tihe i Sanele Popović. Tom se prigodom oko četiri sata poslijepodne u kući okupi i sedamdesetak ljudi. Običaj čuvaju i Tihin otac, jedan stric i jedan stričević od ukupno sedam “starijih kuća”.⁵⁵

U Kočerinu kod Širokoga Brijega ide se u crkvu i poslije mise sastaje se i pije rakija, pjeva se, ganga. Nekoć su cure momcima slale nakićene jabuke – grotulje. Grotulje bi se pravile tako sto bi se *provrtili* orašci, lješnjaci i nizali na konac, a konac bi se provukao kroz jabuku. S time bi se miješao obojeni papir da ljepše izgleda. Cure bi te grotulje slale momcima po svojim prijateljicama. Pred crkvom bi se cure i momci

Širokom Brijegu. FF MO 2010. D.

⁵⁰ Ana Skoko zapisala je 2006. godine u Rasnom kod Širokoga Brijega. Kazao joj je Jago Skoko, rođ. 1942. godine. FF MO 2006. D.

⁵¹ Ana Mikulić zapisala je 3. travnja 2010. u Gorici. Kazala joj je Ana Sulić (djev. Bušić) rođ. 1932. u Gorici. Plesala i pjevala u KUD-u Sloga 16 godina. FF MO 2010. D.

⁵² Meculeti – ženski rubac za glavu (obično ženski) (Kraljević 2013: 177–178)

⁵³ Antonija Širić zapisala je 2010. godine. Kazao joj je Jerko Oreč, rođ. 1942. god. FF MO 2010. D.

⁵⁴ Jelena Krističević zapisala je 2010. godine u Orebiću. Kazao joj je Ante Kurilj, rođ. 1947. god. u Mijacima gdje je živio do 1972. kada se s obitelji preselio na poluotok Pelješac, u gradić Orebić. FF ST 2010. S.

⁵⁵ Saneli Popović 2010. godine kazala je Mara Rimac, rođ. Rimac 1926. god. FF MO 2015. Dr.

gađali jabukama. Tako su davali do znanja da im se taj momak ili ta cura sviđa.⁵⁶

U Lokvičićima nevjesta je sa svojim mužem išla svojim roditeljima.⁵⁷ Na Sv. Stjepana u Iloku odlazilo se u čestitare rodbini i prijateljima.⁵⁸

U Badljevini kod Pakraca na Sv. Stjepana i Sv. Ivana išlo bi se u kuće onih koji slave imendane. Na Kamenu se, za razliku od susjednih mjesta, na taj dan tradicionalno pjevalo:

*Stipan jur blaženi svakoga zove
svedbinu štovati današnji dan.
On umire radi vire,
mladih lita.
Plemenita biše mu stavljena
krunica ta.*

Tek drugoga se dana odlazilo čestitati rodbini s kojom još nisu izmijenili božićne čestitke. Obično bi prvi u kuću ulazio muškarac. Njega bi domaćini posjeli na slamu jer se vjerovalo da će kvočke mirno sjediti na jajima kada budu nasađena.⁵⁹

U Rakitnu je na taj dan poslije mise bio sobet⁶⁰ – doček gostiju u selu Sutina. Rodbina, susjedi i prijatelji poslije mise jedni d su rugima čestitali Božić i Stipandan. Čula se pjesma i igralo se kolo, a onda su odlazili svatko k svojim prijateljima u goste.⁶¹

U Bosni je tradicija da rođaci zovu na užinu rođake. Uglavnom se ide onim rođacima u kojima netko ima ime Stipo, Stjepan (Marković 1943: 204)

⁵⁶ Marija Ćuk zapisala je 2011. godine. Kazala joj je Cvita Ćuk (djev. Marušić) rođ. 1934. god. u Kočerinu kod Širokoga Brijega.

⁵⁷ Tanji Pezo u Lokvičićima kazala je u prosincu 2008. godine u svojoj kući u Splitu Slava Pezo, djevojački Bekavac, rođena 1947. godine u Lokvičićima. FF ST 2009. D.

⁵⁸ Marijani Bošnjak kazala je u Iloku 2009. godine Milka Papić, djevojački Bošnjak, rođena 1947. u Mostaru, u zatvoru. FF MO 2009. D.

⁵⁹ Ivana Kop zapisala je svibnja 2007. g. u Badljevini kod Pakraca, a kazali su joj njezina baka Emilija Kop (djev. Magdić, rođ. 1936. god.). Otac je kazivačice Nijemac koji je nestao u Drugom svjetskom ratu. Obitelji Kop također je njemačkoga podrijetla. U kazivanju su sudjelovali i Ivanin djed Franjo Kop (rođ. 1934. g.) i Katica Grčević (djev. Matijević, rođ. 1935. g.). FF ST 2007. S.

⁶⁰ Sobet – gozba, slavlje, pir. (Kraljević 2013: 328)

⁶¹ U Rakitnu 2007. godine Marijani Jelić kazale su Iva Ivanković (djev. Dumančić-Lević; 1924 god., Rakitno- Poklečani), Slavka Jelić (djev. Ćurdo, 1949 god., Široki Brijeg.) i spomenuta Lucika Mihalj. FF MO 2007. D.

3. 1. ŠTEFANJSKO KOLEDANJE GRADIŠĆANSKIH HRVATA

Gradišćanski su Hrvati u svojoj novoj domovini sačuvali koledanje. Koledari se nazivaju *junakima*, a kad pjevaju koledarske pjesme, kaže se *jaču*. Hrvati su u Gradišću koledali na *Štefanje* (Sv. Stjepana, drugi dan Božića, 26. prosinca); na Staro ljeto i na blagdan Sv. tri kralja (6. siječnja). Na *Štefanje* navečer mladići *jaču* pjesme gospodaru i gospođi i svoj kućnoj družini te ih hvale kao i njihov dvor na kojem je zelen bor, a pod njim je vrani konj na kojem sjedi sinak: *zlatom uzdom obuzdan, s misečinom potkovan. / V ruka drži jabuku, na jabuki kiticu, / na kitici ptica, dobro ljeto klica, / da bi urodilo žito i pšenica, / i to vino črljeno, ko je kot krv rumeno* (Meršić i Žganec 1964: 138–139).

Velika je sličnost te pjesme sa suvremenim zapisom pjesme iz Zlarina (v. Dragić 2008: 31–32). Prethodna je, međutim, još više sačuvala mitske elemente od zlarinske. Skoro u svakom su stihu po dvije lirske mitske slike. Mladići su tu pjesmu izvodili od stana do stana u Pajngrtu. U svakom su stanu dobivali *mali pinezni dar*. Koledari bi za dobivene novce kupili svijeće koje bi na Sveta tri kralja darovali na oltar u crkvi.

U Novom selu navečer su na *Štefanje* *junaki išli od stana do stana*. Kad bi stupili u stan, pitali bi “Je li slobod koledati?” Nakon domaćinova odgovora *slobod, slijedile bi jačke*, među kojima je i ova:

*Na sulici jabuka, na jabuki kitica,
na kitici ptičica, ptica je golubica,
ona lipo spiva svojemu gospodaru,
rodno ljeto zaziva, da bi mu rodilo
žito ino pšenica i va štali blago,
i črljeno vino, - podaj nam ga, gospodar,
ne ćemo ga zapiti, sviću ćemo kupiti,
ka nam bude svitlila od Celja do Rima.
Sveti Petar (v) Rimi, ti nam duše primi.
Sveti Jure jurošnik,
ti nam budi pomoćnik.
Kako j onde lipo, kade j dušam svitlo!
Kako j onde pusto, kade j dušam škuro!
Zdravi nas poslužili, zdravi nam i ostali.*

U leksiku te pjesme sačuvani su arhaizmi, primjerice: u lokativu imenice *jabuka* nije izvršena sibilarizacija; arhetipski je epitet *črljeno vino*; instrumental *dušam* ta-

kođer je arhetipski. Književnost je zrcalo ljudi, naroda i čovječanstva. Navedena nam pjesma kazuje o starinskom običaju gradišćansko-hrvatskih koledara koji su od skupljenoga novca kupovali svijeće koje će svijetliti od Celja do Rima, a u Rimu će sv. Petar duše primiti i sv. Jure *jurošnik* bit će pomoćnik. U dvanaestom i trinaestom stihu stilska je figura poređenje koja alegorijski kazuje kako je ondje *lipo kad je dušama svitlo*, a kako je ondje pusto kad je dušama škuro. Koledari bi ophod završili zdravičarskim pozdravom iskazujući želju za zdravljem domaćina (Meršić i Žganec 1964: 138–139).

3. 2. KEŠKETARI

Kultno božićno jelo u Bosni i Hercegovini, *keške* pripravlja se od istupanoga, kvašenoga i osušenoga najboljega ječma ili pšenice. Tako pripravljeno, ne soli se i vari s mnogo raskuhanoga sitnoga mesa, najčešće kokošnjega, bez kosti. Služi kao predjelo, a prethodno se podgrije na domaćem maslacu i posoli.

U stolačkom kraju poseban je događaj pripremanje *ćeškeka*. Za *ćešek* se nekoliko dana prije Badnjaka ječmeno žito uspe u vruću vodu, a kada se zapari *istupa* se (istuče željeznom ćuskijom u posebnoj uskoj i oko 90 cm dugoj drvenoj posudi). Stupanje traje dva sata i više, a žito naraste do vrha stupe i ostavi se da se suši. Na Badnji dan domaćica osušeno *istupano* ječmeno žito satre između dlanova kako bi se ljuske odstranile te u kotao slaže pileće meso i *ostupano* žito. (U stolačkom selu Brestovače *ćešek* se pripravlja od pilećega mesa bez kosti, ječma i bravećeg mesa.⁶²) Kada to *provrije* miješa se satima, ponekad i dvanaest i više sati. *Ćešek* se nije solio, već bi svatko sebi solio jedući. To je bilo obvezno jelo za Božić, Stipandan, Ivandan i Novu godinu.⁶³

U Rami se *keške* pravi od istupane pšenice u koju se stavi kuhano kokošje meso bez kosti. To se dugo kuha. *Keške* dugo može stajati.⁶⁴

Keške se i u naše vrijeme pripravlja u Rami, Konjicu, Tuzli, Bugojnu, Busovači, Kiseljaku, Kreševu, Fojnici, Modriči, Jajcu, Bihaću. Na Ustirami u Rami, busovačkom, fojničkom i kreševskom kraju poznat je ophod *kešketara*. To su momci koji su

⁶² Marijani Jerinić 2009. godine u selu Brestovače kod Stoca kazala je Dana Pažin rođena Bošković, 15. 3. 1942. Završila 5 razreda osnovne škole. Rkp. FF MO, sv. 2009., D.

⁶³ U Stocu 20. prosinca 2006. god. zapisala je Helena Raguž, a kazao joj je njezin otac Nikola Raguž. FF MO 2006. S.

⁶⁴ Mirjana Čališ zapisala je u veljači 2008. po kazivanju Mare Zečević, rođ. 1947. u Rumbocima u Rami. FF MO, 2008., D.

od Stipandana odlazili djevojkama u druga sela, a one su ih opsluživale kešketom.⁶⁵

U južnoj Hercegovini koncem Drugoga svjetskoga rata prestao je običaj pripravljanja češkeka.⁶⁶

U lašvansko-lepeničkom kraju momci koji su od Stipandana odlazili djevojkama u susjedna sela, zvani su kešketarima (Kristić 1956: 10–13).

U kreševskom i fojničkom kraju momci koji su na Stipandan odlazili djevojkama nazivani su *kešketari* (Kristić 1956: 10–13). Momci kešketari u busovačkom su kraju nakon božićnih blagdana odlazili u susjedne župe djevojkama.⁶⁷ Momci koji su za ženidbu, zvali su se kešketari, a dolaze u kuću u kojoj ima cura za udaje. Cure bi im posluživale keške, “to je k'o neko aš'kovanje.”⁶⁸

U nekim ramskim mjestima nakon ručka bili su organizirani čestitari, oni bi pjevali i došli svakoj kući u selu i čestitali Božić. Nijedna se kuća na Božić ne bi preskakala. Kako u kući nije bilo previše kašika, tako je svaki čestitar sa sobom nosio drvenu žlicu i nakon što bi jeo, vratio bi je za pas do sljedeće kuće. Ti čestitari nazivani su kešketarima.

Od Božićne hrane u kreševskom kraju najviše se spremalo kešketa jer momci koji bi dolazili na sijelo djevojkama zvali su se “kešketari”, a djevojke na sijelu častile bi ih kešketom.⁶⁹ S obzirom na činjenicu da je pribor za jelo u stara vremena bio drven, svaki bi momak ponio žlicu kad ide u “kešketare”, zadjenuo bi žlicu za pas i tako išao na sijela. Danas je je taj običaj iščeznuo.⁷⁰

Stjepan dan je u Kreševu opći pučki blagdan, a posebice blagdan omladine. Pučka je misa u 11 sati i pjeva se za sve s imenom Stjepan, koji su živi, kao i za one koji su pokojni. Pozdrav na taj dan je “Čestit ti Božić i sveti Stjepan!”. Nakon pučke mise igralo se kolo, poslije čega su mladići polazili u “kešketare” kako bi ašikovali s djevojkama.⁷¹ U Kreševu su dočekivani kešketari iz drugih mjesta.⁷² Kešketarima se

⁶⁵ Navode se ona mjesta u kojima su autor rada i njegovi studenti proveli istraživanja. U mostarskom kraju i zapadnom dijelu Hercegovine nije poznato to jelo. (Moguće je da se i u drugim mjestima po Bosni pripravlja keške i da je nekoć bio običaj kešketara.)

⁶⁶ Kazao mi je 2014. Stanislav Vukorep.

⁶⁷ Branka Bagarić zapisala je 2007. god., a kazala joj je Kata Marković. FF MO, 2007., D.

⁶⁸ Gordani Vujica zapisala je 5. srpnja 2007. godine. U Drežnici kod Kreševa kazao joj je Marko Đerek (rođ. 1936., u Drežnice). FF MO, 2007., D.

⁶⁹ Sanela Vujica 2010. god. Kazala je Malina Kraljević, djev. Filipović u mjestu Crkvenjak pored Kreševa, rođ. 1937. god. FF MO, 2010., D.

⁷⁰ Sanela Vujica zapisala je u siječnju 2010. godine u Kojcini kod Kreševa. Kazala joj je Kata Čiča, rođena u Kojcini pored Kreševa 1925. godine. FF MO, 2007., D.

⁷¹ Sanela Vujica zapisala je u siječnju 2010. godine na Glavicama kod Kreševa. Kazao joj je Anto Kraljević, rođen na Glavicama pored Kreševa 1931. godine. FF MO, 2007., D.

⁷² Mihaela Pejčinović zapisala je 2010. godine. Kazala joj je Ana Trogrlić, rođena Lukić 1926. g. u Kojcini, Kreševu, član HKD Napredak, Kreševu. FF MO, 2010., S.

služilo keške i pače⁷³.

U Kreševu se tradicionalno pripravlja keške. Prije se keške kuhalo u aranijama⁷⁴. Nekoć je postojao ophod kešketara koji su hodali po selu gdje ima cura i iznosilo im se keške da jedu. Kešketari su hodali i po nekoliko dana. Znali su otići i dalje, primjerice, u Deževice i znali obilaziti sela od Božića do Sveta tri kralja.⁷⁵

4. SVETI IVAN EVANĐELIST

U Rakitnu na Ivanjdan, poslije mise čestitalo se, pjevala se ganga, bećarac, igralo u kolu, a ako bi bilo lijepo vrijeme, muškarci su bacali kamena s ramena, a onda se išlo k prijateljima u goste.⁷⁶

U Veloj Luci na Korčuli starinski je običaj koledavanja uoči blagdana svetoga Ivana evanđeliste, jer se vjeruje da su se ondašnji hrvatski preci pokrstili na taj svečev blagdan, nazivajući ga “Božićni sveti Ivan” ili “Zimski sveti Ivan”. Međutim, Korčulani su u ivanjskim koledama zamijenili svetoga Ivana evanđelistu svetim Ivanom Krstijem:

*Oj sveti Ivane, Božji Krstitelju,
od strane Isusove prvi prijatelju.*

*Njemu mati stara biše,
mnogo lita imađaše.
Bi neplodna u mladosti,
a porodi u starosti.
Oj sveti Ivane...*

*Ode Ivan do Jordana,
voda rika tako zvana,
u njoj krsti Gospodina,*

⁷³ Pače – hladetina, iskuhane životinjske noge i doda se bijeloga luka pa se razlije u tepsiju da se zgusne te se izreže na komade i služi za jelo (Krstić 1956: 11)

⁷⁴ Aranija – velik kotao, kazan (Klaić 1980: 979)

⁷⁵ Mihaela Pejčinović zapisala je 2010. godine. Kazala joj je Lucija Mišanović, rođena Trogrlić 1944. g. u Kojšini, kod Kreševa. FF MO, 2010., S.

⁷⁶ U Rakitnu 2007. godine Marijani Jelić kazale su Iva Ivanković (djev. Dumančić-Lević, rođ. 1924. god., Rakitno – Poklečani), Slavka Jelić (djev. Čurdo, rođ. 1949 god., Široki Brijeg.) i spomenuta Lucika Mihalj. FF MO, 2007., D.

*previšnjega Boga Sina.
Oj sveti Ivane...*

*Ka' se Ivan na svit rodi,
čudiše se svi narodi.
Njemu prvi Ivan biše,
kako sveto Pismo piše.
Oj sveti Ivane...*

*Sve vam raslo,
sve vam cvalo
po sve vike vika.
Amen.⁷⁷*

Za Sv. Ivana veseli se kod obitelji koja ima Ivana u kući pa te večeri taj Ivan nagrađuje veselioce. Prije ih se nagrađivalo tradicionalnim blatskim kolačima, kako lumblija,⁷⁸ i pršurate,⁷⁹ no danas se daje novac.

U Blatu na Korčuli uoči blagdana sv. Ivana evanđelista pjeva se veselarska pjesma:

*O sveti Ivane,
Božji evanđelista,
Koji si hodio
Od mista do mista.*

*U maloj Aziji,
U gradu Betlemu,
Tamo je taj narod
Koji ga svi poznaju.*

*Ivan se uputi,
Pustinju ostavi,*

⁷⁷ Lucija Andreis zapisala je 2014. godine u Veloj Luci na Korčuli. Kazala joj je njezina majka Nera Andreis (rođena Žuvela, 1967.) koja cijeli život živi u Veloj Luci i pjevala je u župnom crkvenom zboru. FF ST, 2014., S.

⁷⁸ Lumblija – tradicionalni blatski kolač, pravi se za Sve svete te u božićno vrijeme. Legenda kaže da je u Blato došao s Napoleonovim vojnicima, a u prijevodu znači ne zaboravi me.

⁷⁹ Pršurate – blatski: fritule.

*Svo blago podili
Jordanskoj državi.*

*U maloj Aziji
Tamo si ostari,
Ovu uspomenu
Nama si ostavi.*

*U vašim dvorima
Procvale ružice,
Za vašu tu ljubav
Pjevamo pjesmice.*

*Mi se potrudismo
U našem vrimenu
Da vam čestitamo
Vašemu imenu.*

*I s ovim svršavan,
Bila van laka noć,
Svetoga Ivana
zovite na pomoć! (Žanetić 2016: 91–92)*

U Bosni je tradicija istovjetna tradiciji na Stipandan (Marković 1943: 204).

5. NEVINA DJEČICA (MLADENCI, MLADINCI)

Treći dan od Božića blagdan je *Nevine dječice*. U hrvatskoj tradicijskoj kulturi taj se dan još zove Nevina dica, Mladenci, Mladinci. U kajkavskim krajevima Hrvatske taj dan naziva se *herodeševo*⁸⁰ ili *šibarjevo* (Gavazzi 1991: 192), a u Lici je poznat naziv *Šibalice*.

Za Mladence je bio običaj lagano ujutro dok spavaju po tabanima išibati djecu mladicom, a onda ih darivati orasima, lješnjacima i kolačima. Na području Rakitna najsvečanije

⁸⁰ Herodeševo svoj naziv baštini od riječi herodeš – korbaš spleten od šiba kojim se na (Herodeševo) šibaju katolici u znak sjećanja na pogubljenje djece u Betlehemu (Klaić 1980: 533–534).

je bilo u selu Mukinje. Tu je bila pučka misa, a poslije mise čašćenje i druženje kao pret hodnih dana. Za sve božićne blagdane, osim Božića, u zgradi škole bilo je sijelo. Tu su se okupljali cure, momci, mlađi ljudi i žene, družili se, pjevali, kolo igrali i *zamirali* slobodni momci i cure. Isto takvo sijelo bilo bi i za doček Nove godine u školi. U sklopu sijela bila je i predstava. Momci i cure obično su se ženili oko Božića i poslije, do Korizme.⁸¹

Tada su djeca obilazila kuće i pozdravljala ukućane riječima: “Na zdravlje vam došla Nevina dica”, a domaćice su ih darivale kolačima, jabukama, orasima, lješnjacima.⁸²

Na Mladince je bio običaj veseljanja samo u onim kućama u kojima ima novorođenčadi.⁸³

Početak dvadesetoga stoljeća u koprivničkom kraju djeca su s vrbovim šibama obilazila susjedstvo i udarala ukućane govoreći: *Zdrav bio i okretan bio kao što si sada, a ne bio lijen i ne jeli te nikad komarci*. Hrvati su u Bačkoj običavali šibati djecu, a momci šibari pod izgovorom šibanja ulazili su u domove u kojima je bilo djevojaka. U Retkovicima su šibari bili mlađi, oženjeni muškarci koji su se prije zore skupljali i šibama udarali djecu i mladež u susjedstvu. Zbog toga su majke sakrivala djecu, ali i djevojke i snahe. Međutim, šibare bi na koncu počastili pićem (Rihtman – Auguštin 1995: 133).

U poljičkome kraju djeca iz siromašnijih obitelji išla su po kućama u selu i mještani su ih darivali.⁸⁴

U Badljevini kod Pakraca djeca su sa šibama obilazila kuće, šibala ukućane i pri tom govorila:

*Šibam, šibam Božiću,
da ne dobiješ kozicu,
daj mi dinar-dva
da ne šibam badava.*⁸⁵

Običaj je bio da djeca obilaze svoje bake i djedove. Oni bi im bacali novčiće i bombe a kad bi se djeca sagnula pokupiti ih, stari bi ih *šibali* što je simbolika biblijskoga stradanja nevine dječice.⁸⁶

⁸¹ U Rakitnu 2007. godine Marijani Jelić kazale su spomenute kazivačice. FF MO, 2007., D.

⁸² Ana Tafra zapisala je 2013. godine. Kazala joj je Tafra Smilje, rođena 1956. g. u Svinišću. FF ST, 2013., D.

⁸³ Dina Franić zapisala 2012. godine. FF ST, 2012., D.

⁸⁴ O narodnim običajima u vrijeme blagdana Ivani Stazić 2008. godine u Poljicima govorili su Velimir, rođ. 1928. i Marija Stazić, djev. Bilić, rođ. 1936. FF ST, 2008., S.

⁸⁵ Ivana Kop zapisala je svibnja 2007. g. u Badljevini kod Pakraca, a kazali su joj spomenuti kazivači. FF ST, 2007., S.

⁸⁶ Gabrijeli Kotromanović kazao je 2010. godine Slavko Kotromanović (rođ. 1951. god.) iz Mrkonjić Grada. FF MO, 2010., D.

U Blatu na Korčuli uoči Mladenaca kantavci pjevaju:

*Kad se slavni Isus rodi
da nas grišne svih pohodi,
sva stvorenja tad poznaše
i zlamenja ukazaše.*

*A na nebu zvizda staše
koja kako sunce sjaše,
da se kraji svi čudiše
koju svitlost učiniše.*

*Među sobom govoriše
da zlamenja Kraja biše,
slavna Kraja od nebesa
koji čini ta čudesa.*

*I na put se otpraviše
mnogo brime putovaše,
sve prid njima zvizda staše
i put njima kazivaše.*

*U Žudiju kad dojdoste,
a Isusa tu najdoše
ter mu dare prikazaše,
a Irudu ne kazaše.*

*Tada Irud, kraj prokleti,
a u srdžbi i žalosti,
a u srdžbi i žalosti,
on učini zloće dosti.*

*Da se dica sva pobiju
u ten gradu koji bihu,
sva dičica tere mala
od Betlema tega grada.*

*Sto i četrdeset tisuć biše
i četiri još i više,
što pomori kraj prokleti
a bez pravde i pameti.*

*Preblaženi vi Mladinci,
blaženi van časi bili,
vi ste Bogu čast prinili
i prisvetu krv prolili.*

*Prigizdavi vi Mladinci
na glava vam zlatni vinci,
na glava' ih vi nosite
i š njima se ponosite. Amen. (v. Žanetić 2016: 101-102)*

U navedenoj pjesmi Novozavjetni je motiv kada mudraci prevare Heroda koji je odlučio po Betlehemu i okolici pobiti sve dječake mlađe od dvije godine misleći da će među njima biti i Isus Krist. Tako je ispunjeno Jerimijino proročanstvo *U Rami se glas čuje, kukjava i plač gorak: Rahela oplakuje sinove svoje i neće da se utješi jer više ih nema.* (Lk 2,1-7)

6. SILVESTROVO

U Varešu na Silvestrovo dvije bi se osobe simbolično prerusavale, jedna u Staru, a druga u Mladu godinu. Osoba koja bi predstavljala Staru godinu na odlasku, odijevala se sukladno tome. Mladu godinu bi predstavljala obično mlada djevojka, puna poleta i života. Kazivačica Ana Jelić prisjeća se tih ophoda, u kojima je i sama sudjelovala:

Jednom smo ja i moja majka⁸⁷ išle kroz selo prerusene u staru i mladu godinu. Majka je bila stara godina, nosila je stare dimije, preko glave je nosila koparan, na leđima je napravila kvrgu. Ja sam bila mlada godina, odjevena u novu i lijepu haljinu. Hodali smo tako prerusene kroz selo, posjedili bi s ljudima, a oni bi nam davali jabu-

⁸⁷ Stariji naraštaji Varešana majkom su nazivali baku s tatine strane, ona je djeci bila najbližija žena nakon njihove majke, s njom su odrastala.

ke i kolače. Takav je bio ispraćaj jedne i doček Nove godine. Jedni drugima bi željeli dobro Novo ljeto Gospodnje.⁸⁸

Antun Carić u svom radu 1896. godine navodi da se običaj koledanja u Starigradu počeo gubiti jer je to trgovački grad i uvijek pun stranaca. Koncem 19. stoljeća u Jelsi na Hvaru uoči Nove godine koledalo se:

*Domaćini ovog stana,
Sto godišća jošter dana;
Jošter više domaćici.
Da požive svojoj dići.
Ćere vam se sve odale
I rodilo sinke male,
Al najprije ćer starija,
Jer je - najvridnija;
Za vas nije više -
Vaja da je već odate:
Jedan momak za njom gine,
Kako cviče posrid tmine;
Sad ni fajda govoriti,
Ni o temu sad zboriti.
Lozje vam se pomladilo,
I obilno urodilo;
Krcate vam bile bačve,
Svakog lita i jematve.
Masline vam urodile*

*I konobu obulile.
Kopatva vam suha bila,
Ni kapja ju ne polila
Rizanje vam srićno bilo
I sve grožje uzorilo.
Od grada vas Bog sačuva,
Od teg biča vele gruba.
Junaci vam bili virni
I u šarcu vi svi mirni.
Intrada vas ne radila,
Ni suša je ne ubila.
Svako zlo vas ostavilo
A dobro vas pohodilo.
Sini vara se oženili
I fameju pomnožili
Al najprije sin stariji,
Jer je - najvridniji;
Moju svaću i mi bili,
Pak nas lipo počastili.*

Koleda je završavala stihovima:

*Vam je lako za kominom,
Častiti se dobrim vinom,
Al je meni teško vanka
Pivat uvijek bes pristanka.*

*Nego sad nam otvorite
I u kuću povedite. —
I litosko i do lita ovdí,
Na dobro vam mlado lito dojdí.*

Pokatkad je koleda završavala stihovima:

⁸⁸ Marineli Jelić kazala je spomenuta Ana Jelić u Varešu, 2008. godine. FF MO, sv. 2009. D.

*Već nimamo što pivatati
To vam dobro vaja znati;
I do lita ćemo doći,
I pivat vam do polnoći.*

*A sada nam otvorite,,
Pa nas lipo počastite.
I litosko i t. d.*

Tada bi domaćin pred goste iznio vina, prošeka i rakije, a katkad i ružolina s nešto suhih smokava (Carić 1896).

Do druge polovice dvadesetoga stoljeća nije se obilježavao doček Nove godine. Narod je imao običaj govoriti: “E što ćeš, dan po dan dok i smrt za vrat! Evo danas Staro lito, sutra Mlado. Bog zna ko će dogodine drugo dočekati.” Omladina bi se spremala da zajedno dočekaju Novu godinu jer je to bio jedini dan u godini povodom kojeg su roditelji dopuštali djeci ostati duže van kuće.⁸⁹

Nekoć su se u Slivnu kod Imotskoga na Silvestrovo, oko osam navečer, ljudi okupili u dimnu *kužinu* uz vatru. Svi bi se tu grijali. Došli bi susjedi, kumovi i drugi prijatelji. Popila bi se *koja kapljica* pa bi se pričale priče, smijali, pjevali, šalili. Bilo bi veselo. Bacila bi se *koja bržolica*⁹⁰ na gradele.⁹¹

U novije vrijeme doček se održava u gradovima, na trgovima, u hotelima, restoranima, kafićima ili u krugu obitelji. Doček obično prati vatromet i uporaba pirotehničkih sredstava. U tom se običaju ogleda apotropijski obred. U Fužinama se ispraćaj Stare godine organizira u podne uz glazbu i kulinarske ponude.

Sujevjerni na doček Nove godine idu s barem jednim crvenim⁹² dijelom odjeće, a najčešće je to rublje. I taj je običaj apotropijskoga karaktera. Točno u ponoć u zatvorenim prostorijama skače se sa stolica vjerujući da će Nova godina biti uspješnija. U novčanike se stavlja novac vjerujući da će Nova godina biti u financijskom blagostanju. U pola noći su čestitanja, a prva osoba koja čestita vjeruje se da će biti od iznimne važnosti u budućnosti.⁹³

⁸⁹ Antonija Širić zapisala je 11. prosinca 2009. godine. Kazala joj je Ruža Crnogorac, djev. Bago, rođena 1929. godine u selu Bage, djevojačko prezime Bago. Rkp. FF MO, sv. 2010., D.

⁹⁰ Bržolica = mesna kobasica.

⁹¹ Božena Prgomet zapisala je 2010. godine u Slivnu. Kazao joj je Ivan Prgomet rođ. 1954. god. u Slivnu. Do 18. godine živio je u Slivnu, a od tada u Splitu. Rkp. FF ST, sv. 2011., D.

⁹² Srbi, Bošnjaci i rjeđe Hrvati još uvijek pokatkad novorođenčetu stavljaju crvenu nit oko ruke kao zaštitu od demonskih sila. (Vidi: Marko Dragić, *Basme u hrvatskoj usmenoj retorici i izvedbi*, Bačkaški folklor jako kod interkulturovy, tom 1, (Joanny Rekas) Wydawnictwo University Adam Mickiewicz, Poznań, 2011., str. 75–98.) Taj je običaj biblijske provenijencije: *Juda i Tamara* (...) Judina je nevjesta ostala trudna i nosila je dvojke. Dok je rađala jedan od njih pružio je ruku vani i babica mu je za njegovu ruku privezala crven konac i rekla: “Ovaj je izišao prvi.” (29) Međutim, tada je on uvukao ruku i izišao je njegov brat. A ona reče: “Kakav li proder napravi!” stoga mu nadjenu ime Peres. (30) Poslije iziđe njegov brat koji je oko ruke imao crveni konac. Njemu dadeše ime Zerah.

⁹³ Silvestrovo – stvarnost ili legenda? (31. 12. 2010.) http://www.dayline.info/index.php?option=com_content&task=view&id=2026 (1. srpnja 2013.)

7. NOVA GODINA

U hrvatskoj se tradicijskoj kulturi Nova godina još naziva *Mali Božić*, *Mladi Božić* (Bračica 2004: 9), Mlado lito, Novo lito, Počelo nove godine. U prvim desetljećima 19. stoljeća Novo ljetu u Slavoniji se čestitalo: “Čestito ti bilo novo ljetu u zdravlju i veselju mnogo jih dočeko”. Odgovor je bio: “Na isti način Bog bio i s tobom” (Ilić Oriovčanin 1846: 104).

Koncem 19. stoljeća u Poljicima, čim bi se tko ujutro ustao, čestitao bi: “Na dobro ti došlo počelo nove godine!” na tu čestitku uzvraćalo se riječima: “I tebi tako i svin tvojim na domu zdravo i veselo!” (Ivanišević 1987: 441)

Na Novu godinu, u Bednji, poležar je morao biti zdrav, crven i snažan muškarac. Unaprijed bi se s takvim čovjekom dogovorilo da dođe položajiti na Novu godinu. Poležaj bi bio nuđen obiljem mesa, kolača i rakije. Dok bi jeo, poležaj bi nazdravljao domaćinima sa željom da u idućoj godini imaju još veće blagostanje (Rihtman-Auguštin 1995: 125).

Među korčulanskim je novogodišnjim koledama i sljedeća:

*Evo danci svi minuše,
starog godišća,
porođenje Sina Božjega,
na Dan Božića.
Dobra večer (...) ⁹⁴ brate,
Sa svom družbom inokupnom. ⁹⁵
Došli smo vam kolendati,
vašem dvoru hvale dati
i došli smo vam navistiti,
da je sutra dan čestiti,
Dan čestiti mladog lita,
upućenje novog vijeka,
inokupnog cijelog svijeta.
Čestito vam Mlado ljetu,
Sa svom družbom inokupnom.
U ovim vašim dvorim,
izrastao je zelen bori,
među njima vita jela.
Nisu ovo zelen bori,*

⁹⁴ Navodi se ime domaćina.

⁹⁵ Inokupnom – cjelokupnom.

već su ovo sokolovi.
 Sokolić je zlatnog krila,
 kojeg niste odgojili,
 Svakog sklada izučili,
 koji će vam prolicat,
 po širokom svitu dolica,
 vaše dvore uresiti,
 što smo ovde ispivali,
 golubicam pripivali.
 Ovo je želja kolendara,
 vami zdravja, nami fala,
 Uz hvalu čašu vina,
 nek možemo bolje pivat,
 Mlado lito čestitavat.
 Od večeri već je dugo,
 Bog vam dao svaku sriću:
 od tri lakta kobasicu,
 a u za to bocu vina,
 da možemo boje vikat.
 Živio nam domaćine,
 s vami vaša ljuba mila,
 veselju i radosti,
 za Mlado lito i godina.⁹⁶

U Bosni je Nova godina tradicionalno bila svečanost same obitelji. Pri susretima čestitalo se: “Sretno ti Mlado ljetu!”, a odgovaralo se najčešće: “Fala ti! I ti živ i zdrav bio!” (Marković 1942: 205)

8. SVETA TRI KRALJA

Župnik Mravinčanin pok. don Petar Peroš (Bilićev) uveo je običaj jahanja svetih triju kraljeva. Tri muškarca zaogrnuti u dugačke živopisne plašteve jahala su selom u popodnevnim satima na okićenim konjima prekrivenim sagovima (Zelić-

⁹⁶ Na Korčuli u svibnju 2007. g. zapisala je Josipa Favro, a kazala joj je njezina sestra Svjetlana Radovančić (djev. Favro, rod. 1977. g.), a pomagala joj je Nedjeljka Lupis (rod. 1956. g.). FF ST 2007., S.

Bučan 1997: 91).

Na Tri kralja u Badljevini običaj je bio pozvati rodbinu iz obližnjih mjesta. Ona je dolazila najčešće zaprežnim kolima, ali kako su tadašnje zime obilovale snijegom, dolazilo se velikim saonicama koje su vukli tada odmorni konji na čijim su hamovima odzvanjala zvona (praporci, pa se dolazak gostiju čuo izdaleka. Mnoga djeca očekivala su svoje goste jer su uz sanjkanje od svoje rodbine dobili poneki bombon ili kovanicu. Pored crkve toga se dana nalazio i poneki licitar koji je nudio za prodaju velika licitarska srca, bebe, konje ili 'svilene bombone'. Gosti su stizali u dopodnevnim satima i nakon što su kod domaćina zbrinuli konje i popili nekoliko čašica tople rakije, odlazili su na *poldanu* misu. Za to vrijeme domaćica je pripremala svečani ručak za svoje goste. Ručak je počinjao pačama (hladetina), slijedila bi kokošja juha, pečenica s hrenom ili neko drugo kuhano ili pečeno meso s priložima. Pekli su se kolači od dizanoga tijesta; štruce i kuglof s rogačima, makom i orasima. Gosti bi se obično zadržali do večere. Pri tome se pričalo o svakodnevnim poslovima i različitim dogodovštinama. Ponekad se iz neke kuće začula vesela pjesma. Uvečer je mladež odlazila na zabavu, a stariji su odlazili u goste obližnjoj rodbini.⁹⁷

Velolučka je tradicija na *Sveta tri kraja* sa svojom skupinom ići i kantati svojim susjedima, prijateljima i rodbini. Skupine čine tri-četiri mlade osobe. Kad se dođe pred vrata, najprije se otpjevaju prigodne pjesme pa se pita: "Je se može?" Ako ukućani odobre, onda se ulazi unutra. Domaćini ih počaste hranom i pićem. Najstariji je običaj da se novci ne daju odmah, nego treću večer, na *Tri Kraja*.⁹⁸

U Gornjem Selu na Šolti svećenik blagoslivlja kuće na blagdan Tri kralja. Misa je rano kako bi svećenik mogao preko dana obići cijelo selo. Nekoć bi se svugdje dugo zadržao, a s njim bi došli pjevači pa bi zapjevali božićne pjesme. Ako bi u nekoj kući bilo novorođenče, onda bi zapjevali: "U jaslje se porodilo". Uz svećenika su bili i ministrant i remeta. Zadnje kuće blagoslivljale su se u Krušici i ondje bi domaćini napravili svečanu večeru.⁹⁹

U Blatu na Korčuli pjeva se pjesma *Novog veseljanja* "Tri kraja":

⁹⁷ Ivana Kop zapisala je svibnja 2007. godine u Badljevini kod Pakraca, a kazali su joj spomenuti kazivači. FF ST, 2007., S.

⁹⁸ Andrei Živko 2007. godine kazao je Mirjan Vidulić, rođen 1960. u Veloj Luci. Bivši je član veloluške limene glazbe (lokalno zvane Mužika) i folklorno umjениčkog društva "Mafrina". Njemu ispričala majka pok. Kata Šeparović, udana Vidulić. FF ST, 2007., S.

⁹⁹ Estera Mladineo zapisala je 2012. godine u Gornjem selu na Šolti. Kazala joj je Vasilija Stipica, djev. Jakovčević, u Gornjem selu na Šolti. FF ST, 2012., S.

*Tri kraja jezdahu,
Ispodan su čelistran
Koji Bogu nosu dar
Miru, zlato i tamjan.*

*Oni su hodili
Po putu trinaest` dan,
Dok ni su jur došli
U Jeruzolim grad.*

*Oni su hodili
Po rosnoj travici,
Iskahu Isusa
Pri svitloj Danici.*

*Sjajna se zvizda ukaza
Gore na istoku,
Koji tri kraja vidiše
U svom znanju duboku.
Prvi je Melkior,
Od dobra kolina,
Koji želi viditi
Slavu od Gospodina.*

*Drugi je Gašparin
Reče: "Čudo je veliko,
Po našen vrimenu
Ni se vidilo toliko".*

*Treći je Baltazar,
Prin vrimena biše star,
Pun razuma i kriposti,
Ovako njima govori:*

*"Pravimo vojsku veliku
I dobre konjeve,
Bit će nam zvizda u družbi,*

Tražimo Boga našega."

*Tad sva tri skočiše,
Kreposne dare poniše
U radosti i veselju
Našemu Spasitelju.*

*"Nemojmo braćo kasniti
Našem Bogu za dare,
Jer nas zvizda jur zove
Da mu damo darove."*

*Kad bihu došli do stana
Di se Bog čovik porodi,
Ona zvizda jur počme
Veću svitlost davati.*

*Starac Josip, pošteni,
Trudno drvo kršeći,
Mariju kruto ter zazva
Jer bihu dnevi studeni.*

*"Marijo Majko žalosna,
Sve svoje posle ostavi,
Probudi Sina oda sna,
Vira ti tvoja govori."*

*Kad kraji Boga vidiše
I slavnu Majku Mariju,
S glava svojih skidoše
Svoje zlatne krunice.*

*Tad sva tri kleknuše
Na gola kolina,
Blagoslov primaše
Od Božjega Sina.*

Jedan mu svitlo zlato da,
 Drugi mu tamjan pokloni,
 Treći mu mir, bogatstvo da
 Kraj čestiti Baltazar.

Tebe Isuse hvalimo,
 Sveto Trojstvo slavimo,
 Majku Božju častimo
 sveton Divon Marijon.

Kad Isus dare primiše
 Što u tri kraja doniše,
 Poda im sveti blagoslov
 Što im srce želiše.

*I s ovim svršavan,
 Bila vam laka noć,
 Anđeli od raja
 Bili vam na pomoć.*

I kada napokon
 Blagoslov primili,
 Bogu hvale dadoše
 I otud se odilili.

*Svršila stara godina,
 Nova je nastala
 Sutra su Tri kraja
 Čestitamo vama.*

(v. Žanetić 2016: 97-99)

Posljednje večeri, na Sveta tri kralja glava kuće plaća veselionicima, ali samo onima koji su “veselili” svake večeri kako je to običaj. U starije vrijeme veselilo se na Badnjak, na vižiju¹⁰⁰ svetoga Ivana, za Mlado lito, te na Vodokršća. U novije vrijeme veseli se na: Božić, Svetoga Ivana, Mladince, Mlado lito, Tri kralja. Veseljenje još opstaje, ali svake godine veselioca je sve manje.¹⁰¹

9. ZVJEZDARI, BETLEMAŠI

U prvim desetljećima 19. stoljeća božićnu svečanost uveličavali su “Betlemi”. To su bila dva do tri đaka. Jedan od njih nosio je zvonce i stol, a druga dvojica bi nosila *Betlem* koji bi bio ukrašen raznim kipićima. Kad bi pred kuću došli, zapalili bi svijeću, pozvonili bi i započeli pjesme pjevati. Kad bi otpjevali dvije-tri pjesme, pozvonili bi, a domaćini bi ih darovali. Betlemi bi tada nastavili ophod (Ilić Oriovčanin 1846: 96).

Milovan Gavazzi navodi pjesmu koju su izvodili *zvjezdari* iz Krapinskih Toplica i u toj pjesmi uočava “međusobno utjecanje starijeg koledanja i novijih zvjezdara.”

¹⁰⁰ Dan uoči Sv. Ivana

¹⁰¹ Ivana Žaknić zapisala je u Blatu na Korčuli 2009. g. Kazala joj je Miroslava Žaknić Beor (djev. Sardelić Brko, rođ. u Blatu 1934. g.).

Gavazzi nadalje navodi da u tim krajevima “jedva ima traga” koledarima i njihovim pjesmama (Gavazzi 1991: 213–214).

Uoči Tri kralja i sutradan navečer, kao i na Božić, đaci su nosili zvijezdu od papira s pet ili sedam krakova. U nju su stavljali jednu ili dvije svijeće i na dugoj motki je nosili. Do četrdesetih godina dvadesetoga stoljeća bio je običaj u Slavoniji da i *tri istočna kralja idu*. Tri bi se mladića kao tri kralja obukla, jedan ili dva kao anđeli, jedan kao Bog, a jedan kao vrag, zatim jedan kao Eva i još jedan kao Adam. Odjela su im bila urešena i dragocjena. Idući kroz sela i varoši pjevali su pjesme.

Arhanđeo je u ruci nosio mač i po stupanju u sobu zapjevao bi pjesmu kojom bi kazao da je na taj božićni dan od Boga poslan po Isusovu porodu narodu navijestiti veliko veselje i dušama spasenje. Potom bi zamolio domaćina da u njegov dom dovede i ostalu družinu. Kada bi svi ušli u doma zapjevali bi pjesmu slavnoj betlehenskoj štalici u kojoj je Djevica porodila sinka po kojem je svemu narodu došlo spasenje. Zatim bi mladić koji je predstavljao Boga, zapjevao da je on onaj koji je stvorio Svijet i sva mjesta za čovjeka; nebo suncem, mjesecom i zvijezdama nakitio, i zemlju s plodovima nasitio; bašču jednu posadio s puno radosti bez tuge i žalosti; i poslije stvorio lijepo djelo – čovjeka da bude dika i Božja prilika. Adam i Bog pjesmama nastavljaju dijalog kojim Adam Bogu zahvaljuje, a Bog mu govori da će ga u raj postaviti za vječnoga čuvara i da nikada ne će imati smrti ni žalosti te će sa svakoga stabla moći jesti plodove osim sa stabla života jer će u tom slučaju poznat smrt i milost izgubit. Potom je Bog Adamu obećao stvoriti pomoćnicu. Mladić koji je predstavljao arhanđela, pjeva pjesmu o Adamu koji je usnuo, a kada se probudio, pored njega je bila njegova drugarica Eva. Na scenu stupa mladić koji je predstavljao vruga i nagovara Evu da ne vjeruje Bogu i da sa zabranjenoga stabla ubere voće jer će tako biti lijepa, dična i Bogu prilična. Adam upozorava Evu, a vrag je uporno nastavlja nutkati da ubere zabranjeno voće. Eva je ubrala jabuku. (Ilić Oriovčanin 1846: 110–114)

Na sjeverozapadu i sjeveru Hrvatske *zvjezdare* su činila tri dječaka maskirana u kraljeve Gašpara, Melkiora i Baltazara. Nosili su u rukama zvijezdu najčešće načinjenu “od oboda sita, oblijepljenu šarenim papirom i drugim ukrasima, s izrezima različitih figura, koje prozirne isijavaju svjetlo svjeće iz pozadine – i pri tome pjevaju koju popijevku o trima kraljima, Betlehemu itd.” (Gavazzi 1991: 212) Zvjezdari su nazivani i *zvezdari* i *betlemaši*.

Ponegdje su zvjezdare činily tri mladića obučena kao kraljevi i jedan mladić koji je nosio zvijezdu (Lozica 1996: 247–249). Zvjezdari su skupljali darove. Obred se održavao i u tridesetim godinama dvadesetoga stoljeća, a po mišljenju Gavazzia u hrvatske je krajeve došao od Nijemaca i Slovenaca.

Obredi koledara i zvjezdara prepleću se ponajviše po repertoaru pjesama koje su izvodili. Među njima su pjesme vjerskoga i svjetovnoga karaktera. Motivski je svijet tih pjesama raznovrstan.

U Grabovcu (kod Šestanovca) često su božićne pjesme pjevali *zvjezdari* odjeveni u tri kralja, noseći zvijezdu.¹⁰²

9. 1. OPHOD KOJI JE SKORO IŠČEZNUO

U selu Čari na Korčuli skoro je izumro običaj da skupine koledara obilaze kuće svojih poznanika. Poznati su koledari iz Čare, sela iz središnjega dijela otoka, koji su dolazili u posjet vlasnicima zemlje koju su obrađivali. Dolazili su s mazgama natovarenim raznim poljoprivrednim proizvodima kao nekoć tri biblijska kralja s darovima, a pri tom bi pjevali:

*Došli smo vam navistiti,
Vodokršća dan čestiti.
Tri kraja jezdijahu,
s onih sunčan stran,
tri kraja nošahu:
mir, zlato i tamjan.
Tri kraja dođoše,
pri grad Jeruzolim,
pitajući za misto,
di se Isus rodi.
Mi smo došli stanovito,
srca vaša veseliti,
ovdi ondi nazdraviti
i Vodokršća dojde.¹⁰³*

¹⁰² Daria Čikeš zapisala je 2008. godine. Kazali su joj: Mate Dujmović, rođ. 1954. u Grabovcu (Šestanovac) i Milica Dujmović rođ. 1924. u Grabovcu (Šestanovac). Kazivači i danas žive u rodnom mjestu. FF ST, 2008., S.

¹⁰³ Josipa Favro zapisala je 2007. godine u Čari. FF ST, 2007., S.

10. ZAKLJUČAK

Raznovrsnost čestitarskih ophoda, pohoda i običaja od Božića do Sveta tri kralja svjedoči bogatstvo hrvatske tradicijske kulture. Neki su čestitarski ophodi, pohodi i običaji, primjerice kešketa, iščezli. Međutim, sačuvala se tradicija spravljanja kešketa.

Još 1896. godine Carić navodi da se običaj koledanja počeo gubiti u Starigradu na Hvaru. Do naših dana sačuvaio se ophod koledara, ali je reduciran i modificiran. Nekoć su mladići koledali djevojkama pod prozorom, ali toga više nema. U jugoistočnoj Hercegovini nestao je ophod veseljanja. Taj ophod se na Korčuli zadržao, ali je reduciran. Božićni polaznici (položaji) skoro su iščezli od devedesetih godina 20. stoljeća. Skoro je izumro običaj da skupine koledara obilaze kuće svojih poznanika. Nekada su koledari iz Čare, sela iz središnjega dijela otoka Korčule, s mazgama natovarenim raznim poljoprivrednim proizvodima dolazili u posjet vlasnicima zemlje koju su obrađivali. Značajan broj koledarskih i veselarskih pjesama ima antologijsku vrijednost.

U čestitarskim ophodima, pohodima i običajima ogledaju se pretkršćanski elementi. Običaj posipanja položaja žitom i položajnikovo kresanje vatre i izgovaranje želja za nastupajuću godinu imaju panspermijsku funkciju. Kada bi položaj nakon položajenja došao blizu kuće svoje djevojke, ukućani bi ga pozdravili pucanjem iz pušaka. Taj običaj imao je apotropejsku funkciju. Simbolično šibanje djece na blagdan Nevine dječice također ima apotropejsku funkciju.

Običaj dočeka Nove godine u Hrvata nastao je u drugoj polovici 20. stoljeća. Uz taj običaj vezuju se razna sujevjerja. Uporaba pirotehničkih sredstava pri dočeku Nove godine ima apotropejsku funkciju. U hrvatskoj tradicijskoj kulturi Sveta tri kralja označavaju svršetak božićnoga vremena.

LITERATURA

- BRAICA, Silvio. 2004. "Božićni običaji". *Ethnologica Dalmatica* 13, 1: 5–26.
- CARIĆ, Antun Ilija. 1896. "Koledanje uoči Mladoga ljeta na otoku Hvaru". *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 6, 3: 524–529.
- DRAGIĆ, Marko. 2016. "Veseljanje u južnoj Hercegovini i u Blatu na Korčuli". *Stolačko proljeće XIV*: 157–171.
- DRAGIĆ, Marko. 2015. "Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu". *Croatica et Slavica Iadertina* 11, 1: 149–179.

- DRAGIĆ, Marko. 2015. "Kult sv. Barbare u kršćanskoj tradiciji Hrvata". *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja* 13, 2: 141–163.
- DRAGIĆ, Marko. 2008. "Koledanje i veseljanje u hrvatskoj tradiciji". *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu* 1, 1: 21–43.
- DRAGIĆ, Marko. 2007. "Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi". *Croatica et Slavica Iadertina* 3, 3: 369–390.
- DRAGIĆ, Marko. 2006. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*. Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo.
- GAVAZZI, Milovan. 1991. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, III izdanje. Zagreb: Hrvatski Sabor kulture.
- GRGEC, Petar. 1943. *Hrvatske narodne pjesme*. Zagreb: Hrvatska državna tiskara.
- ILIĆ ORIOVČANIN, Luka. 1846. *Narodni slavonski običaji*. Zagreb.
- IVANIŠEVIĆ, Frano. 1987. *Poljica, narodni život i običaji*, reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa. Split: Književni krug Split.
- KRALJEVIĆ, Ante. 2013. *Ričnik zapadnohercegovačkoga govora*. Široki Brig – Zagreb: Matica hrvatska ogranak Široki Brijeg; DAN.
- MARKOVIĆ, Tomo. 1943. "Hrvatski Božićni običaji u Bosni i Hercegovini". *Croatia sacra* 21 – 22.
- MERŠIĆ, Martin i ŽGANEC, Vinko. 1964. *Jačkar (hrvatske narodne jačke iz Gradišća)*. Čakovec: Novinsko-izdavačko i štamparsko poduzeće.
- MIČEVIĆ, Ljubo. 1952. "Život i običaji Popovaca". *Knjiga LXV Srpskog Etnografskog Zbornika*: 141–142.
- LOZICA, Ivan. 2002. *Poganska baština*. Zagreb: Golden marketing.
- KLAIĆ, Bratoljub. 1980. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- KRISTIĆ, Augustin. 1956. "Crkveno-narodni običaji Kreševa". *Dobri pastir* 7: 10–13.
- KUTLEŠA, fra Silvestar. 1997. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski: Matica hrvatska ogranak Imotski.
- RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja. 1995. *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*. Zagreb: Golden marketing.
- Srpski rječnik, istumačen njemačkim i latinskim riječima*, skupio ga i na svijet izdao Vuk Stef. Karadžić, (1852) u Beču u štampariji jermenskoga namastira.
- STOJANOVIĆ, Mijat. 1858. *Slike iz domaćega života slavonskog naroda i iz prirode., s dodatkom Slavonske pučke sigre*. Tiskarnicom Ignjata Karla Sopross, u Zemunu.
- SUTON, Jerko. 1968. *Vjerski život i običaji Zapadne Hercegovine*. (Umnožen rukopis. Primjerak se nalazi u Franjevačkoj knjižnici Mostar, inv. br. 3912, sign. 39.)
- VULETIĆ VUKASOVIĆ, Vid. 1906. *Božić u Pučišćim (O. Korčula)*. Srđ, Dubrovnik. 774–776.

- VUJADINOVIĆ, Stevan. 1968. *Neka zapažanja o postanku sela Račišća na Korčuli i poreklu njegovog stanovništva*. Beograd.
- ZELIĆ-BUĆAN, Benedikta. 1997. *Od Kuka do Mravinaca*. Split: Kulturno umjetničko društvo "Zvonimir" Mravince.
- ŽANETIĆ, Katarina i DRAGIĆ, Marko. 2017. "Sveti Martin u korčulanskoj tradicijskoj kulturi". *Bosna franciscana* 46: 395–414.
- ŽANETIĆ, Katarina. 2016. "Božićno koledanje i veseljanje na otoku Korčuli". *Ethnologica Dalmatica* 23, 1: 71–114.

CROATIAN TRADITIONAL CONGRATULATORY PROCESSIONS, VISITATIONS AND CUSTOMS FROM CHRISTMAS TO EPIPHANY

In Croatian traditional culture Christmas time includes the following Feast days: Christmas, St. Stephen's Day, St. John's Day, Holy Innocents' Day, New Year's Eve, New Year's Day and Epiphany. The paper cites and multidisciplinary interprets about hundred examples of congratulatory processions, visitations and customs from Christmas to Epiphany. These examples are found in literature since 1846. until our days, and about seventy examples are contemporary recordings from Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina. These recordings were made from 2004 until 2017. Some congratulatory processions, visitations and customs have disappeared, some were modified and reduced. Pre-Christian elements are reflected in congratulatory processions, visitations and customs. Custom of sprinkling *položaj* with wheat and his striking of fire and pronouncing the wishes for the upcoming year has a panspermic function. When *položaj* would come near his girlfriend's house, after the *položajenje*, the household members would greet him by shooting their rifles. That custom had an apotropaic function. Symbolic child beating on the Holy Innocent's Day also has the apotropaic function. The use of pyrotechnics during the New Year's Eve has the same function. That custom in Croatian traditional culture was formed in the second half of the 20th century and it is the youngest custom interpreted in the paper.

KEYWORDS:

congratulations, songs, processions, visitations, customs